

Szkołnictwo elementarne w dekanacie siewierskim w latach 20. XIX wieku

Anna Glimos-Nadgórska,
emerytowana prof. UŚ

INSTYTUT HISTORII
UNIwersytet śląski w KATOWICACH

ks. Mariusz Trąba

INSTYTUT HISTORII
UNIwersytet Papiński Jana Pawła II
w KRAKOWIE

ABSTRACT

The elementary educational system in the deanery of Siewierz in the 20's of the XIXth century

In accordance with the regulations of The Government Commission of Religious Confessions and Public Enlightenment from 1817 parsons of parishes laying on the area of the Polish Kingdom were obliged to present to the dean, and he in turn to the bishop, the report of proceedings (the report) so called 'the examination' of elementary schools twice a year. In the school year 1822–1823 in 14 out of 17 existing parishes of the deanery of Siewierz of the Diocese of Cracow (no data from three parishes) – 26 elementary schools functioned. Teachers who worked at these schools fulfilled their tasks in different ways. Their work had an influence on benefits which children had from attending schools for four years. However, pupils were frequently called away from school-duties by parents, there was no fuel to heat rooms of schools, and diseases of children caused that they seldom and only some of them managed to learn reading, writing, calculating, and religion.

KEY WORDS: Poland – history of education 1795–1918, elementary educational system, deanery of Siewierz, the Dąbrowska Basin

SŁOWA KLUCZOWE: Polska – historia oświaty 1795–1918, szkolnictwo elementarne, dekanat siewierski, Zagłębie Dąbrowskie

Problem zagłębiowskiego dziewiętnastowiecznego szkolnictwa elementarnego, podobnie jak i dzieje samego Zagłębia Dąbrowskiego¹, nie jest całościowo opracowany². Informacje o dziejach szkolnictwa organizowanego i funkcjonującego na tym obszarze kryją przebogate zasoby archiwalne, przede wszystkim Archiwum Państwowego w Łodzi³ i Katowicach⁴ oraz archiwów kościelnych w Krakowie i Kielcach⁵. Te ostatnie były do tej pory stosunkowo mniej wykorzystywane w zgłębianiu dziejów oświaty tego obszaru. W materiałach zgromadzonych przez te instytucje można odnaleźć wiele informacji m.in. o: organizowaniu szkół od końca XVIII w. i przez cały XIX w.; związku Kościoła rzymskokatolickiego ze szkolnictwem elementarnym; finansowaniu szkół i ich budżetach; nauczycielach: kim byli, jakie mieli wykształcenie i jak wypełniali swoje obowiązki; uczniach i budynkach szkolnych; a także o stosunku władz rosyjskich i społeczności tego terenu do organizowanej szkoły i „pożytku” wnoszonego przez dzieci z nauki szkolnej.

Zagadnienia dotyczące funkcjonowania szkolnictwa elementarnego (parafialnego) na ziemiach polskich podnoszono w wielu opracowaniach⁶. Dotyczy to także problemu organizacji i działalności tego rodzaju szkół w XIX w. Informacje na ten temat odnaleźć można w syntezach dziejów wychowania⁷, opracowaniach prezentujących wybrane aspekty dziejów edukacji na ziemiach polskich w XIX w. (zarówno starszych⁸, jak i nowszych⁹),

¹ Tematy te poruszają prace: M. Kantor-Mirski, *Z przeszłości Zagłębia Dąbrowskiego i okolicy. Szkice monograficzne*, t. 1–2, Sosnowiec 1931–1932; J. Przemsza-Zieliński, *Historia Zagłębia Dąbrowskiego*, Sosnowiec 2006 oraz popularne opracowanie P. Bieleckiego, *Krótką historią o Zagłębiu Dąbrowskim*, Sosnowiec 2011 (publikacja dostępna na stronie internetowej Regionalnego Stowarzyszenia Forum dla Zagłębia Dąbrowskiego – <http://www.zaglebiedabrowskie.org>). Zagłębiem zaczęto dopiero od połowy XIX w. nazywać część ziem polskich z rozwijającym się tu przemysłem, a wchodzących w skład monarchii rosyjskiej, w celu ich odróżnienia od podobnie górniczego i uprzemysłowionego rejonu Górnego Śląska, leżącego za Przemszą i Brynicą i należącego do państwa pruskiego. Pojęcie Zagłębia Dąbrowskiego jest różnie interpretowane i obejmuje niejednolity obszar. Zob.: M. Nita, *Zagłębie Dąbrowskie w historiografii. Pojęcie, źródła, stan badań, postulaty badawcze* [w:] *Zagłębie Dąbrowskie. W poszukiwaniu tożsamości regionalnej*, M. Barański (red.), Katowice 2001, s. 52–71; J. Jaros, *Zasięg terytorialny Zagłębia Dąbrowskiego*, „Zaranie Śląskie” 1968, z. 1, s. 41–50.

² W sposób dość ogólny problem ten w odniesieniu tylko do dwudziestolecia międzywojennego przedstawił:

J. Grzywna, *Szkolnictwo powszechne w Zagłębiu Dąbrowskim w latach 1914–1926*, „Zaranie Śląskie” 1984, nr 1–2, s. 37–55; *idem*, *Szkolnictwo powszechne w Zagłębiu Dąbrowskim w latach 1932–1939*, „Zaranie Śląskie” 1981, nr 1, s. 44–58; *idem*, *Szkolnictwo powszechne i oświata pozaszkolna w województwie kieleckim w latach 1918–1939*, Kielce 1984.

3 W Archiwum Państwowym w Łodzi zgromadzono je głównie w zespole *Dyrekcja Szkolna Łódzka*.

4 W kątowickim Archiwum znaleźć je można przede wszystkim w zespole *Gmina Olkusko-Siewierska* oraz w aktach poszczególnych miast, np. *Akta Miasta Będzina*, *Akta Miasta Dąbrowy Górniczej*, *Akta Miasta Sosnowca* czy *Akta Miasta Czeladzi*.

5 Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie oraz Archiwum Diecezjalne w Kielcach.

6 Zob. S. Litak, *Sieć szkół parafialnych w Rzeczypospolitej w XVI i pierwszej połowie XVII w. Próba podsumowania*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 1996, nr 37, s. 21–35; *idem*, *Parafie w Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku. Struktura, funkcje społeczno-religijne i edukacyjne*, Lublin 2004, s. 251–328; M. Grzybowski, *Szkolnictwo elementarne na Mazowszu północnym na przełomie XVIII i XIX wieku w świetle wizytacji kościelnych (1764–1830)*, Płock 1987; S.K. Olczak, *Szkolnictwo parafialne w Wielkopolsce w XVII i XVIII wieku (W świetle wizytacji kościelnych)*, Lublin 1978.

7 Zob.: *Historia wychowania*, t. 2, Ł. Kurdybacha (red.), t. 2, Warszawa 1967; *Historia wychowania. Wiek XX*, t. 1, J. Miąso (red.), Warszawa 1981; S.I. Możdżeń, *Historia wychowania 1795–1918*, Kielce 2000; S. Kot, *Historia wychowania, t. 2: Wychowanie nowoczesne. Od połowy wieku XVIII do współczesnej doby*, Warszawa 1996;

w opracowaniach dziejów oświaty i szkolnictwa poszczególnych miast, okręgów szkolnych, pojedynczych szkół¹⁰, jak również monografiach omawiających szczegółowe zagadnienia związane z funkcjonowaniem tego rodzaju szkół¹¹. Podjęto także obszerniejsze lub węższe próby wydania źródeł dotyczących dziejów szkolnictwa elementarnego w XIX w.¹² Dużą wartość poznawczą mają też artykuły popularnonaukowe na temat dziejów tego rodzaju szkół publikowane na łamach regionalnych periodyków, oparte na bardzo wnikliwej kwerendzie oraz bogatej bazie źródłowej, co często nie jest widoczne na pierwszy rzut oka dla czytelnika¹³. Ostatnio wiele informacji o początkach i rozwoju tego typu szkolnictwa podano na kartach – opracowanych od nowa – monografii miast zagłębiowskich¹⁴. Nie omieszkało także podjąć kwestii szkolnictwa żydowskiego, funkcjonującego na ziemiach zagłębiowskich z racji istnienia na tym obszarze dużych skupisk ludności wyznania mojżeszowego¹⁵. Dla pełnego obrazu literatury dotyczącej dziejów szkolnictwa i oświaty na omawianym obszarze należy również wspomnieć o niezwykle wartościowych opracowaniach na temat dziejów szkolnictwa parafialnego na tym terenie w okresie wcześniejszym autorstwa Jana Krukowskiego¹⁶ i Andrzeja Zaparta¹⁷.

Opracowanie wspomnianych zagadnień i wydawanie drukiem poszczególnych opracowań uzależnione było od wielu czynników. Przede wszystkim decydujące w tym względzie były: po pierwsze – rodzaj i ilość materiałów źródłowych, ich dostępność; po drugie – dzieje samych szkół, czyli np. założenie pierwszej szkoły na określonym obszarze miasta czy gminy wiejskiej; a nawet po trzecie – tzw. zamówienie społeczne (opracowania o zagłębiowskich szkołach i szkolnictwie pisane były też z racji obchodzonych rocznic powstania szkół¹⁸). Stąd – należy to podkreślić – różnorodna jest ich jakość, obszerność i często rzetelność.

Opracowanie niniejsze składa się z dwóch zasadniczych części: tekstu oraz materiałów źródłowych, na

podstawie których ten tekst został napisany. W pierwszej części artykułu omówiono stan literatury na temat dziejów szkolnictwa elementarnego, ze szczególnym uwzględnieniem ziem Królestwa Polskiego i przepisów rządu rosyjskiego w tej mierze, przedstawiono metodę badań, stan zachowania źródeł oraz dokonano ich analizy. Z kolei w drugiej części artykułu, na którą składają się dwa aneksy, zebrano informacje na temat szkół elementarnych znajdujące się w badanych raportach z popisów szkolnych. W aneksie 1 informacje owe zostały zaprezentowane według miejscowości, w których znajdowały się szkoły, natomiast w aneksie 2 według problemów, np. stanu budynku szkolnego czy oceny nauczyciela danej szkoły. Taki układ danych pozwoli każdemu z badaczy na szybko odnalezienie poszukiwanych informacji, czy będzie to historyk zajmujący się dziejami danej miejscowości, czy badacz dziejów oświaty. Sprawozdania z popisów szkolnych były sporządzane w postaci tabel. Dla jasności prezentowanych danych zrezygnowano z oryginalnego zapisu i informacje umieszczone w tych tabelach zapisano w postaci odpowiedzi na zadane pytania (zob. aneks 1). Cytując zapisy z dokumentów, zastosowano podstawowe zasady opracowania tekstów źródłowych z XIX w., zgodnie z wytycznymi Ireneusza Ihnatowicza¹⁹.

Niniejsza praca przedstawia stan szkolnictwa elementarnego na terenie dekanatu siewierskiego na początku lat 20. XIX w., przy czym najpełniejsze dane na ten temat zachowały się z roku szkolnego 1822–1823. Pojęcie szkoły elementarnej należy łączyć z nazwą pierwszej książki dla ucznia, czyli elementarzem. Rodowód tej ostatniej nazwy niektórzy wywodzą od spolszczonego określenia *elementa*, przytoczonego w tytule podręcznika *Elementa puerilis institutionis...* pochodzącego z początku XVII w., a przeznaczonego do nauki czytania i początków łaciny. Ponieważ w szkołach najniższego szczebla – a takimi pozostawały organizowane w tym czasie szkoły – uczono przede wszystkim czytania i pisanie, przyjęło się je nazywać szkołami elementarnymi²⁰.

J. Draus, R. Terlecki, *Historia wychowania*, t. 2: *Wiek XIX i XX*, Kraków 2009.

8 W. Bobkowska, *Pruska polityka szkolna na ziemiach polskich w latach 1793–1806*, Warszawa 1948; *eadem*, *Nowe prądy w polskim szkolnictwie ludowym w początku XIX w.*, Kraków 1928; J. Dobrzański, *Z dziejów walki o szkołę elementarną w Królestwie Polskim w I połowie XIX wieku*, „Studia Pedagogiczne” 1956, nr 3, s. 206–263; A. Artymiak, *Studia nad historią szkolnictwa elementarnego. W obwodach kieleckim i olkuskim województwa krakowskiego (1816–1862)*, Warszawa 1964; R. Gerber, *Szkolnictwo Królestwa Polskiego w okresie międzypowstaniowym*, Wrocław 1960; R. Kucha, *Oświata elementarna w Królestwie Polskim 1864–1914*, Lublin 1982; J. Wąsicki, *Ziemia polskie pod zaborem pruskim. Prusy Południowe 1793–1806. Studium historycznoprawne*, Wrocław 1957; *idem*, *Ziemia polskie pod zaborem pruskim. Prusy Nowowschodnie (Neuostpreussen) 1795–1806*, Poznań 1963; Z. Ruta, *Szkolnictwo powszechne w okręgu szkolnym krakowskim 1918–1939*, Wrocław 1980.

9 T. Demidowicz, *Reforma szkolna 1833 roku w Królestwie Polskim*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1989, nr 1; D. Łukaszewicz, *Szkolnictwo w Prusach Południowych (1793–1806) w okresie reform oświeceniowych*, Poznań–Warszawa 2004; K. Poznański, *Osiągnięcia polskich reform szkolnych w XIX wieku*, „Kwartalnik Pedagogiczny” 1995, nr 3, s. 143–171; *idem*, *Walka caratu z polską szkołą po upadku powstania listopadowego*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 2002, nr 1–2, s. 45–52; A. Winiarz, *Szkolnictwo Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego (1807–1815)*, Lublin 2002; *idem*, *Geneza i organizacja dozorów szkolnych w Księstwie Warszawskim (1807–1815)*, „Kwartalnik Pedagogiczny” 1995, nr 3; J. Miąso, *Reformy oświatowe*

w Prusach, Rosji i Austrii i ich wpływ na szkolnictwo na ziemiach polskich w połowie XIX wieku, „Kwartalnik Pedagogiczny” 1995, nr 3; J. Lipiec, *Nauczanie w szkołach elementarnych Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego w latach 1807–1830*. (Studia nad Okręgiem Częstochowskim), Częstochowa 1993; S.K. Olczak, *Udział duchowieństwa diecezji płockiej w szkolnictwie elementarnym w okresie Komisji Edukacji Narodowej i w I połowie XIX stulecia*, „Studia Płockie” 1976, nr 4, s. 55–76.

¹⁰ Mają one różny charakter, bo ich autorzy korzystali z rozmaitych źródeł, a wydawane były jako opracowania naukowe bądź popularnonaukowe. Zob.: A. Glimos-Nadgórska, *Szkolnictwo Będzina 1795–1918 wraz z tekstami źródłowymi*, Katowice 2012; W. Kwaśniak, *Z dziejów czeladzkiej oświaty*, Czеляdz 1999; *idem*, *Szkolnictwo czeladzkie na przestrzeni wieków*, „Zeszyty Czеляdzkie” 1998, nr 5; J. Abramski, *Szkolnictwo w Zawierciu i w Zagłębiu Dąbrowskim do 1939 roku*, „Zeszyty Zagłębiowskie Muzeum Zagłębia w Będzinie” 1998, nr 4; L. Balcerowski, *Przyczynki materiałowe do zagadnienia „Historia szkolnictwa w Będzinie sprzed 1918 roku”*, „Zeszyty Zagłębiowskie Muzeum Zagłębia w Będzinie” 1998, nr 4; M. Banaszek, *Szkoły elementarne dla dzieci górników i hutników Zagłębia Dąbrowskiego*, „Studia i Materiały z Dziejów Śląska” 1985, t. 14; *Będzińska oświata. Przeszłość i teraźniejszość*, R. Goczol, J. Rygielski (red.), Będzin 2005; J. Krajniewski, *Szkolnictwo parafialne w Będzinie do roku 1795*, „Zeszyty Zagłębiowskie Muzeum Zagłębia w Będzinie” 1998, nr 4; Z. Ruta, *op.cit.*; P. Żur, *Z dziejów oświaty w Sosnowcu* [w:] *Sosnowiec. 100 lat dziejów miasta*, J. Walczak (red.), Sosnowiec 2002; A. Rybak, *Z dziejów oświaty na terenie Strzemieszyc Małych 1820–2000*, Dąbrowa

Dekanat siewierski został wyodrębniony jako osobna jednostka administracji kościelnej przed 1786 r.²¹ Wcześniej parafie go tworzące były częścią dekanatu bytomskiego, który nazywano także „decanatus Bytomiensis seu Severiensis”²². Na przełomie XVIII i XIX w. wskutek zmian granic państw zaborczych biskupi krakowscy utracili przejściowo jurysdykcję nad tym dekanatem, gdyż znalazł się on w granicach państwa pruskiego, a co za tym idzie pod przejściowym, jak się okazało, zarządem biskupa wrocławskiego. 22 października 1811 r. biskup wrocławski przekazał zarząd m.in. nad dekanatem siewierskim z powrotem biskupowi krakowskiemu. Ta decyzja, jak i inne dotyczące zmian granicznych pomiędzy diecezją wrocławską a krakowską, została ostatecznie zatwierdzona przez Stolicę Apostolską w 1821 r. bullą *De salute animarum*²³. Powyższe zmiany granic i związane z nimi podporządkowanie na pewien czas w ramach tzw. Nowego Śląska dekanatu siewierskiego administracji pruskiej miały znaczące konsekwencje dla organizacji szkolnictwa na tym terenie²⁴. W 1822 r. do dekanatu siewierskiego (*decanatus Severiensis*) należało 17 parafii: Będzin (Bendzin), Chruszczobród, Ciągowice, Czеляdz, Gołonóg, Grodziec, Koziegłowy, Koziegłówki, Mrzygłód, Niegowonice, Niwka, Sączów, Siemonia, Siewierz, Sławków, Targoszyce i Wojkowice (Woykowice). Obowiązki dziekana pełnił ks. Tomasz Burza, proboszcz parafii mrzygłodzkiej²⁵.

Bazą źródłową opracowania są raporty sporządzone przez proboszczów parafii dekanatu siewierskiego w czasie wizytacji szkół elementarnych działających na terenie ich parafii w latach 1821–1824. Sprawozdania te sporządzono na podstawie przeprowadzanych co pół roku egzaminów nazywanych popisami szkolnymi. Dokumenty przechowywane są w Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie, w teczce *Raporty dekanatów siewierskiego i wolbromskiego o szkołkach parafialnych II*. Materiały są niepaginowane. Ogólnie są to raporty proboszczów na temat szkolnictwa elementarnego z I połowy XIX w. z różnych dekanatów

diecezji krakowskiej. Kwerenda materiałów pokazała, że mają one charakter fragmentaryczny i przypadkowy.

W zbadanych materiałach Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie zachowały się sprawozdania z wizytacji poszczególnych szkół dekanatu siewierskiego z lat 20. XIX w.:

1. Z pierwszego półrocza (zimowego) roku szkolnego 1821–1822, a przedstawione wiosną 1822 r. – dotyczą one funkcjonowania siedmiu szkół.

Wizytacje szkół przeprowadzono:

- we wsiach: Gołonóg, Strzemieszyce Wielkie i Strzemieszyce Małe 22 marca 1822 r. przez wójta Gminy Olkusk-Siewierskiej Antoniego Baunera;
 - we wsi Wojkowice Kościelne 21 marca 1822 r. przez proboszcza z Wojkowic ks. Stanisława Michalskiego;
 - w mieście Siewierz 14 marca 1822 r. przez proboszcza z Siewierza ks. Raczkowskiego;
 - we wsi Grodziec 23 marca 1822 r. przez proboszcza z Grodźca ks. Jana Szaflarskiego;
 - we wsi Zagórze 7 marca 1822 r. przez wójta gminy Zagórze hr. Józefa Mieroszewskiego.
2. Z drugiego półrocza (letniego) roku szkolnego 1822–1823, a przedstawione w sierpniu 1822 r. – dotyczą funkcjonowania jednej szkoły.

Wizytację szkoły przeprowadzono we wsi Grodziec 17 sierpnia 1822 r. przez proboszcza parafii grodzieckiej ks. Szaflarskiego.

3. Z pierwszego półrocza (zimowego) roku szkolnego 1822–1823, a przedstawione w marcu i kwietniu 1823 r. – dotyczą one funkcjonowania 29 szkół (wyszczególnienie zob.: aneks 1 oraz tabela 1 w aneksie 2).
4. Z drugiego półrocza (letniego) roku szkolnego 1822–1823, a przedstawione od czerwca do sierpnia 1823 r. – dotyczą one funkcjonowania 13 szkół.

Wizytacje szkół przeprowadzono przez proboszczów parafii latem 1823 r.:

- w mieście Mrzygłód oraz wsiach: Bendusz, Mijaczów i Niwka 5 sierpnia;

Górnicza 2002; M. Szaniawski, *Historia Szkoły Podstawowej nr 5 (dawniej nr 1) w Dąbrowie Górniczej-Strzemieszycach*, „Wiadomości Historyczne” 1999, nr 3; M. Trąba, *Szkoła Podstawowa nr 2 im. marszałka J. Piłsudskiego w Dąbrowie Górniczej-Strzemieszycach Wielkich*, „Wiadomości Historyczne” 1997, nr 5.

¹¹ W. Jemielity, *Duchowieństwo katolickie w szkolnictwie elementarnym Królestwa Polskiego*, „Studia Podlaskie” 2011, t. 11, s. 51–72; J. Związek, *Nauczanie religii w szkołach elementarnych 1808–1833*, „Częstochowskie Studia Teologiczne” 1993, t. 19–20, s. 387–410; *idem*, *Niemieckie dzieci w polskich szkołach elementarnych w regionie częstochowskim (1793–1834)* [w:] *Spółeczność protestancka w ziemi lipskiej w XVIII–XX wieku. Czasy–ludzie–wydarzenia*, Z. Jakubowski (red.), Częstochowa 1996, s. 67–106.

¹² *Materiały do dziejów szkolnictwa na Mazowszu*, t. 1: *Wypisy z archiwaliów diecezjalnych XIX wieku*, M.M. Grzybowski (oprac.), Warszawa–Łowicz 1995; *Teksty źródłowe do dziejów regionu częstochowskiego*, A.J. Zakrzewski (red.), t. 3: *Szkolnictwo elementarne*, J. Związek (oprac.), Częstochowa 1996.

¹³ Zob. A. Glimos-Nadgórska, *Z dziejów szkolnictwa zagłębiowskiego w XIX wieku – na przykładzie szkoły elementarnej w Strzemieszycach Wielkich*, „Nowe Zagłębie” 2012, nr 5, s. 36–38. Wiele przyczynków na wskazany temat opublikowano też na łamach dąbrowskiego „Raptularza Kulturalnego” oraz sosnowieckiego „Kuriera Zagłębiowskiego”.

¹⁴ Zob.: A. Glimos-Nadgórska, *Szkolnictwo w czasie zaborów (1795–1918)* [w:] *Będzin 1358–2008*, t. 3: *Od rozbiorów do współczesności*, A. Glimos-Nadgórska (red.), Będzin 2008, s. 235–270; A. Rybak, *Szkolnictwo elementarne w Dąbrowie Górniczej* [w:] *Dąbrowa Górnicza*.

Monografia, t. 3: *Dzieje miasta, cz. 1*, A. Rybak, A.J. Wójcik, Z. Woźniczka (red.), Dąbrowa Górnicza 2016, s. 271–288; J. Malinkowski, *Gołonóg* [w:] *Dąbrowa Górnicza. Monografia*, t. 2: *Dzielnice miasta*, A. Rybak, A.J. Wójcik, Z. Woźniczka (red.), Dąbrowa Górnicza 2016, s. 182–187; A. Glimos-Nadgórska, *Strzemieszyce Wielkie* [w:] *Dąbrowa Górnicza. Monografia*, t. 2: *Dzielnice...*, s. 342–345; *eadem*, *Strzemieszyce Małe* [w:] *Dąbrowa Górnicza. Monografia*, t. 2: *Dzielnice...*, s. 453–454; G. Kulej, *Błędów* [w:] *Dąbrowa Górnicza. Monografia*, t. 2: *Dzielnice...*, s. 553–554; M. Nita, J. Drabina, *Czeladź do wybuchu pierwszej wojny światowej* [w:] *Historia Czeladzi*, t. 1, J. Drabina (red.), Czeladź 2012, s. 292–295. Natomiast w bardzo obszernym pierwszym tomie monografii Sosnowca dzieje szkolnictwa elementarnego zaprezentowano tylko na niespełna czterech stronach. Zob. J. Lusek, *Z historii szkolnictwa w Sosnowcu* [w:] *Sosnowiec. Obraz miasta i jego dzieje*, t. 1, A. Barciak, A.J. Jankowski (red.), Sosnowiec 2016, s. 775–820.

¹⁵ W. Caban, B. Szabat, *Żydzi wobec rządowego szkolnictwa elementarnego Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego w latach 1808–1914* [w:] *Kultura Żydów polskich w XIX–XX wieku*, M. Meducka, R. Renz (red.), Kielce 1992; A. Winiarz, *Sprawa świeckiego szkolnictwa dla ludności żydowskiej w Księstwie Warszawskim i w Królestwie Polskim (1807–1831)*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 1991, nr 34, s. 31–50; A. Glimos-Nadgórska, *Źródła do dziejów żydowskiego szkolnictwa początkowego w Będzinie*, „Wieki Stare i Nowe” 2011, t. 3, s. 195–227.

¹⁶ J. Krukowski, *Oświata i szkolnictwo* [w:] *Siewierz, Czeladź, Koziegłowy. Studia i materiały z dziejów Siewierza i Księstwa Siewierskiego*, F. Kiryk (red.), Katowice 1994, s. 549–596.

- we wsi Koziegłówki 30 czerwca;
 - we wsiach Markowice i Lgota 30 czerwca;
 - w mieście Koziegłowy 24 lipca;
 - we wsi Siemonia 4 sierpnia;
 - we wsi Sławków 19 lipca;
 - w mieście Czeladź 29 lipca (załączone są dwa egzemplarze);
 - w mieście Siewierz 28 lipca;
 - w mieście Będzin 28 lipca.
5. Z pierwszego półrocza (zimowego) roku szkolnego 1823–1824, a przedstawione od kwietnia do czerwca 1824 r. – dotyczą one 13 szkół.

Wizytacje szkół przeprowadzono przez proboszczów parafii późną wiosną i na początku lata 1824 r.:

- we wsi Chruszczobród 18 czerwca;
- we wsi Siemonia 23 kwietnia;
- w mieście Będzin 10 kwietnia;
- we wsi Gołonóg 23 kwietnia;
- we wsi Strzemieszyce Wielkie 24 kwietnia;
- we wsi Strzemieszyce Małe 22 kwietnia;
- w mieście Czeladź 24 kwietnia;
- we wsiach Koziegłówki i Lgota 24 marca (sporządzone 13 czerwca);
- we wsi Sączów (sporządzone 18 czerwca);
- we wsi Poremba Mrzygłodzka 6 kwietnia;
- we wsi Ciągowice 3 kwietnia;
- we wsi Rokitno 5 kwietnia.

W sprawozdaniach, które zachowały się w szczątkowym zakresie, zawierających raporty z pracy niektórych szkół, czyli: 1) z pierwszego półrocza (zimowego) roku szkolnego 1821–1822, 2) z drugiego półrocza (letniego) roku szkolnego 1822–1823 oraz 3) z pierwszego półrocza (zimowego) roku szkolnego 1823–1824 *nie ma wcale* sprawozdań z wizytacji szkół znajdujących się we wsiach:

- Niegowonice (parafia Niegowonice),
- Wysoka (parafia Chruszczobród),
- Tucznababa (parafia Chruszczobród),

– Gniazdów, Cynków, Rudnik Wielki, Genżyn (parafia Koziegłowy),

podczas gdy wymienione są one w sprawozdaniach o pracy szkół z wizytacji z pierwszego półrocza (zimowego) roku szkolnego 1822–1823 (z marca i kwietnia 1823 r.).

Ponieważ najpełniejsze dane dotyczące omawianej problematyki pochodzą z raportów wykazujących pracę szkół elementarnych w dekanacie siewierskim w pierwszym półroczu roku szkolnego 1822–1823, spisanych w marcu i kwietniu 1823 r., dlatego stanowią one podstawę niniejszego opracowania. Raporty z pozostałych lat, które zachowały się z pojedynczych parafii, umożliwiły jedynie porównanie pracy poszczególnych szkół w pewnych wybranych, szczególnych aspektach. W zdecydowanej większości treść zachowanych raportów z różnych lat powtarza się i prezentacja danych z nich pochodzących ze wszystkich lat, jak tego dokonano w aneksie 1 dla półrocza zimowego roku szkolnego 1822–1823, nie wydaje się konieczna i z całą pewnością nie zmienia natury i treści przedstawionych poniżej ustaleń.

Spośród 17 parafii dekanatu siewierskiego raporty z wizytacji szkół na zakończenie semestru zimowego roku szkolnego 1822–1823 nadesłali proboszczowie 15 parafii. Z obowiązku nie wywiązali się duchowni administrujący parafiami w Niwce i Targoszycach²⁶. Nie znany jest powód takiego ich zachowania. Zebrane od proboszczów raporty ks. Burza, dziekan siewierski, na początku maja 1823 r. przesłał do konsystorza biskupiego w Krakowie²⁷. W omawianym zbiorze – z nieznanymi powodów – nie zachował się raport z parafii w Grodźcu²⁸, tak więc ostatecznie na 17 parafii dekanatu siewierskiego dysponujemy raportami z 14.

Omawiany w niniejszym opracowaniu związek szkół z parafią funkcjonował na podstawie przyjętego już 1 grudnia 1807 r. Planu edukacji narodowej²⁹ i innych aktów prawnych wydanych zarówno w tzw. czasach pruskich, jak i przez władze Księstwa Warszawskiego, a przyjętych po 1815 r. z pewnymi zmianami, jak i nowymi

17 A. Zapart, *Szkolnictwo parafialne w archidiakonacie krakowskim od XVI do XVIII wieku*, Lublin 1983.

18 Zob. np. *Monografia rocznicowa Szkoły Podstawowej nr 4 im. S. Staszica w Będzinie*, Będzin 1996.

19 I. Ichnatowicz, *Projekt instrukcji wydawniczej dla źródeł historycznych XIX i początku XX wieku*, „*Studia Źródłoznawcze*” 1962, nr 7, s. 99–124.

20 Zob. F. Pilarczyk, *Elementarze polskie od ich XVI-wiecznych początków do II wojny światowej*, Zielona Góra 2003, s. 8–9; A. Winiarz, *Szkolnictwo Księstwa Warszawskiego...*, s. 69, 98–99.

21 B. Kumor, *Dzieje diecezji krakowskiej do roku 1795*, t. 1, Kraków 1998, s. 265.

22 *Akta wizytacji dekanatów bytomskiego i pszczyńskiego dokonanej w roku 1598 z polecenia Jerzego kardynała Radziwiłła, biskupa krakowskiego*, M. Wojtas (oprac.), Katowice 1938, s. 25.

23 J. Mandziuk, *Historia Kościoła katolickiego na Śląsku*, t. 3: *Czasy nowożytności*, cz. 1: 1742–1845, Warszawa 2012, s. 54.

24 A. Glimos-Nadgórska, *Znaczenie pruskiego Regulamentu dla niższych szkół katolickich z 1801 roku w organizacji i funkcjonowaniu szkolnictwa elementarnego na ziemiach Zagłębia Dąbrowskiego*, „*Textus et Studia*” 2017, nr 1, s. 81–104.

25 *Elenchus cleri saecularis et regularis dioecesis Cracoviensis* [1822] [w:] *Ordo Divini Officii juxta Ritus Breviarum et Missalis Romani nec non decreta Sacrae Ritum Congregationis pro anno Christi MDCCCXXII [...] ad usum dioeceseos Cracoviensis descriptus et editus a Joanne Nepomuceno Pysch [...]*, Varsaviae [1822], s. 103–104.

26 Z terenu parafii w Niwce zachowało się sprawozdanie z roku szkolnego 1821–1822, jednakże dotyczy ono tylko

szkoły parafialnej w Zagórzcu. Egzamin z działalności szkoły za półrocze zimowe roku szkolnego 1821–1823 został przeprowadzony 7 marca 1822 r. Szkołę wizytowali wójt gminy Zagórze hr. Józef Mioszowski, kapelan kościoła w Niwce ks. Tomasz Krupski oraz sołtys Józef Jędrusik. Według raportu „szkoła najregularniej się odbywa”, do szkoły uczęszczało w omawianym półroczu 17 chłopców i cztery dziewczyny, „Nauczyciel półroczną pensję odebrał”, a jego zachowanie oceniono bardzo pozytywnie („Pilność pochwały godna i sprawowanie się chwalebne”), a dzięki niemu uczniowie „znacznie postąpili w naukach”. Zob. AKMK, *Raporty dekanatów siewierskiego i wolbromskiego o szkołkach parafialnych I*, (b.p.), *Raport o uczniach Szkoły Elementarnej Gminy Zagórze po odbytym Egzaminie z zimowego półroczu w przytomności niżej podpisanych Gości w dniu 7ym Marca 1822 uczyniony*.

27 AKMK, *Raporty ze szkółek elementarnych II*, (b.p.), *Pismo ks. T. Burzy, proboszcza mrzygłodzkiego i dziekana siewierskiego do Konsystorza Jeneralnego Biskupiego Krakowskiego (Mrzygłód, 3 maja 1823 r.)*.

28 W dokumentacji archiwalnej zachowały się jedynie dwa sprawozdania ze szkoły parafialnej za rok szkolny 1821–1822. Oba zostały sporządzone przez dozór szkolny w składzie: pleban grodziecki ks. Jan Szaflarski, prezes dozoru szkolnego Paweł Bontani i Maciej Smulka. Sprawozdanie za semestr zimowy zostało sporządzone 23 marca 1822 r., a za semestr letni 17 sierpnia 1822 r. Według sprawozdań w semestrze zimowym zajęcia odbywały się regularnie, a w semestrze letnim nauka odbywała się „w miesiącach kwietniu i marcu regularnie, a w czerwcu i lipcu tylko w południe się odbywa, przyczyn jak w adnotacji”. W semestrze zimowym

postanowieniami przez władze Królestwa Polskiego. W nich to już władze pruskie zwróciły się z apelem do duchowieństwa i zachęcały proboszczów do organizowania sieci szkolnej. W skład zorganizowanych wtedy dozorów szkolnych wchodził proboszcz miejscowej parafii, burmistrz oraz dwóch, trzech „znakomitszych obywateli”. Po 1815 r. rola dozorów nieco się zmniejszyła, bo w Królestwie Polskim funkcjonowała państwowa administracja oświatowa szczebla centralnego i obwodowego, która przejęła część obowiązków nałożonych wcześniej na dozory, ale proboszcz miejscowej parafii nadal przewodniczył miejscowej deputacji szkolnej i m.in. dlatego pisał takie sprawozdania, a także pozostawał opiekunem szkół.

Analizowane tu sprawozdania podpisali różni księża pozostający proboszczami parafii: ks. Wojciech Rysiewicz w Niegowonicach, ks. Wojciech Bieliński w Chuszczobrodzie, ks. Stanisław Michalski w Wojkowicach, ks. Benedykt Pawłowski w Gołonogu, ks. Jakub Krupiński w Czeładzi, ks. Tomasz Burza w Mrzygłodzie, ks. Franciszek Miernicki w Sławkowie, ks. Piotr Spira w Ciągowicach, ks. Antoni Lewandowski w Sączowie, ks. Filip Rączkowski w Siewierzu, ks. Franciszek Wieliczko w Koziegłówkach i ks. Wawrzyniec Hachulski w Będzinie. Podpisali je też zastępca proboszcza ks. Augustyn Łowczyński w parafii Koziegłowy oraz administrator parafii Siemonia ks. Jakub Garbaczyński. Niektórzy z wyżej wymienionych księży znani są ze swej posługi duszpasterskiej także w innych miejscowościach, np. ks. Piotr Spira w Będzinie czy ks. Benedykt Pawłowski w Gołonogu³⁰.

Podstawą prawną sporządzenia przez proboszczów raportów na temat szkół elementarnych, zarówno w całym Królestwie Polskim, jak i w omawianym przypadku dekanatu siewierskiego, było rozporządzenie Komisji Rządowej Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z 6 maja 1817 r. pt. Urządzenie względem raportów szkół parafialnych i miejskich. Rozporządzenie nałożyło na nauczycieli szkoły elementarnej, zarówno miejskiej, jak i wiejskiej, obowiązek przeprowadzenia dwa razy w roku

egzaminu swojej szkoły – raz na początku marca i drugi raz przed wakacjami, czyli pod koniec lipca. Egzamin miał zostać przeprowadzony wobec członków dozoru szkolnego, rodziców dzieci oraz zaproszonych gości. Po przeprowadzonym egzaminie dwie instytucje zostały zobowiązane do sporządzenia odpowiednich sprawozdań zawierających m.in. wiadomości o „liczbie uczniów, ich korzyści i sprawowaniu się nauczyciela”. Z jednej strony był do tego zobowiązany miejscowy dozór szkoły, który swe sprawozdanie przysyłał komisarzowi obwodowemu, a ten przekazywał informacje komisji wojewódzkiej. Z drugiej strony sprawozdanie z tego samego egzaminu sporządzał proboszcz parafii, na terenie której znajdowała się szkoła, i przekazywał je dziekanowi, a ten przysyłał dokumenty biskupowi. Dokumenty owe należało przesłać najpóźniej do końca marca w semestrze zimowym i do połowy sierpnia w semestrze letnim³¹.

Należy zaznaczyć, że w dekanacie siewierskim istniały między proboszczami wątpliwości co do wykonywania tych przepisów. Co prawda sporządzali swoje raporty według żądanego przez władze wzoru, ale jednocześnie próbowali uwolnić się od obowiązku raportowania na ten temat. Dlatego dziekan Burza, przysyłając raporty ze swojego dziekanatu, jednocześnie prosił konsystorz generalny w Krakowie:

Zebrawszy z dekanatu raporta szkolne z parafii tegoż dekanatu [...] przesyła takowe Prześwietnemu Konsystorzowi. Odwołując się zaś do nr 41 z dnia 2 kwietnia przesłanego raportu, ma honor ponowić zapytanie, czyli dziekan obowiązany jest przysyłać raporta szkolne z każdego półroczu od Dozorów szkolnych? Dochodzi bowiem do szerzenia w dekanacie [informacji], jakoby inni dziekani tychże nie żądali ani z Dozorów nie przysyłali. Jeżeli tedy potrzebne są te raporta i ich przysyłanie, prosimy, ażeby Prześwietny Konsystorz wydał stosowne zalecenie ducho-

do szkoły uczęszczało 16 chłopców i 17 dziewczyn, a w semestrze letnim 16 chłopców i 14 dziewczyn. Ich postępy w nauce uznano za zadowalające, oceniając np. po semestrze letnim, że „umieją czytać, arytmetykę, powinności chrześcijańskie, czyli katechizm i naukę obyczajową, która się ściśle wiąże z nauką chrześcijańską”. Nauczyciel przez cały rok swych przychodów nie odebrał. Jego pracę oceniano jako wzorową. Po semestrze zimowym zapisano: „Nauczyciel pilności w uczeniu starannej przykłada i wszelkim moralności obowiązkom zadość czyni”. W adnotacjach do sprawozdań scharakteryzowano trudności w funkcjonowaniu szkoły. Były nimi: brak pomieszczeń szkoły („Szkoły w wsi Grodźcu nie masz, tylko X. Pleban miejscowy terazniejszy pozwolił tymczasowo na organaryi domku swego, co jest wielką niewygodą, tak dla nauczyciela, jako i uczniów, gdyż się w jednej małej stancyi mieszkanie nauczyciela i szkoła znajduje” – zapis po semestrze zimowym), brak środków na utrzymanie nauczyciela („Fundusz dla nauczyciela jest w roku 1807 przez śp. Tomasza Świątkowskiego, plebana niegdyś grodzieckiego, w summie kapit. [ału] zł pol. 10 000 na dobrach Będusz i Mijaczew ulokowanej, ażeby od tej procent 3/100 pobierał, który go dotąd nie dochodzi, dla tychże dóbr podupadłych, co jest wielką krzywdą dla nauczyciela, a dla testatora zawodem tak świętobliwej intencji” – zapis po semestrze zimowym) oraz postawa rodziców, którzy w okresie letnim zamiast do szkoły posyłać swe dzieci do prac gospodarczych („Szkołą [we] wspomnianych miesiącach, czerwcu i lipcu, w południe się, każdy dzień przez godzin 2 odbywa, ponieważ rodzice uczniów do wszelkich robót domowych [nie posyłając ich do szkoły] używają” – zapis po semestrze letnim); AKMK, *Raporty dekanatów siewierskiego i wolsbromskiego*

o szkołkach parafialnych I, (b.p.), Wykaz, czyli Raport Szkoły Elementarnej Grodzieckiej z Półrocza od dnia 10 miesiąca października 1821 r. do dnia ostatniego marca 1822 r. od Dozoru Parafii Grodzieckiej w Powiecie Lelowskim Obwodzie Olkuskim Województwie Krakowskim położonej; *ibidem*, (b.p.), Wykaz, czyli Raport Szkoły Elementarnej Grodzieckiej z Półrocza Od dnia 10 kwietnia do ostatniego lipca 1822 r. przez Dozor Parafii Grodzieckiej złożony.

29 A. Winiarz, *Geneza i organizacja...*, s. 225–230.

30 Ksiądz Piotr Spira od jesieni 1820 r. był proboszczem parafii Ciągowice, w latach 1826–1827 był dodatkowo administratorem parafii Niegowonice, a od 1838 r. proboszczem w parafii pw. Św. Trójcy w Będzinie. Zob. J. Kurek, *Życie religijne, obyczajowe i kulturalne [w:] Będzin 1358–2008*, t. 3: *Od rozbiorów do współczesności*, A. Glimos-Nadgórska (red.), Będzin 2008, s. 287, 293–294. Natomiast ks. Benedykt Pawłowski był proboszczem gołonowskiej parafii w latach 1800–1841. Zob. D. Rosińska, *Dzieje parafii w Gołonogu w latach 1675–1951*, Dąbrowa Górnicza 2008, s.23.

31 *Teksty źródłowe do dziejów...*, s. 46.

32 AKMK, *Raporty ze szkółek elementarnych II*, (b.p.), *Pismo ks. Burzy, proboszcza mrzygłodzkiego i dziekana siewierskiego, do Konsystorza Jeneralnego Biskupiego Krakowskiego (Mrzygłód, 3 maja 1823 r.)*.

33 APŁ, DŚŁ, sygn. 410, k. 24.

34 Z oznakowaniem podano 135, a w rzeczywistości wymieniono 137 ich nazw. Nie ma wśród nich tylko nazwy Rudnik Wielki. Nazwy tych miejscowości zestawiono w: A. Glimos-Nadgórska, *Szkolnictwo Będzina...*, s. 226–227.

35 A. Winiarz, *Szkolnictwo Księstwa Warszawskiego...*, s. 362–363.

wieństwu składania tychże lub rozporządzeniem uwolnił toż duchowieństwo jako członków Dozorów Szkolnych od ich składania, a dziekanów do przesyłania Prześwietnemu Konsystorzowi i załączania tychże od Dozorów³².

W raportach wiosennych 14 proboszczów parafii dekanatu siewierskiego z 1823 r. zachowały się charakterystyki 29 szkół elementarnych. Znajdowały się one w pięciu miastach (Będzin, Czeladź, Koziegłowy, Siewierz i Mrzygłód) i 24 wsiach, w tym w 13 większych tego rodzaju jednostkach (Niegowonice, Chruszczobród, Wojkowice, Gołonóg, Strzemieszyce Wielkie, Tucznababa, Sławków, Poremba Mrzygłodzka, Rokitno, Ciągowice, Sączów, Siemonia i Koziegłówki).

Warto dodać w tym miejscu, że władze Księstwa Warszawskiego już na początku swego funkcjonowania dostrzegły potrzebę zorganizowania szkół w 137 miejscowościach tego regionu. W sporządzonym około 1808 r. Planie względem szkół w powiecie siewierskim³³ wymieniono nie tylko miejscowości już wcześniej posiadające szkoły, ale i takie, w których szkoły zamierzano dopiero zorganizować³⁴. Natomiast po 1815 r., zgodnie z: Rozporządzeniem z 11 marca 1817 r. o zakładaniu szkół elementarnych, Instrukcją dla organizatorów szkół elementarnych z 28 kwietnia 1817 r. oraz Instrukcjami o dozorach szkolnych, wydanymi 11 marca, 29 kwietnia i 20 maja 1817 r., wiele placówek powstałych wcześniej nadal prowadziło swoją działalność na ich podstawie oraz zgodnie z niektórymi postanowieniami minionego okresu, ale dostosowanymi do konstytucji Królestwa Polskiego i nowej struktury władz administracyjnych Królestwa Polskiego³⁵.

Spośród 29 wymienionych w raportach miejscowości ze szkołami w 19 szkoły funkcjonowały bez zakłóceń, prowadząc w roku szkolnym 1822–1823 normalną naukę; w siedmiu – ze względu na brak opał czy odpowiedniego pomieszczenia – zajęcia szkolne odbywały

się nieregularnie, a tylko w trzech miejscowościach do ustanowionych w nich wcześniej placówek szkolnych dzieci nie chodziły, bo ich rodzice nie dostrzegali potrzeby utrzymania we wsi szkoły i nauczyciela.

Szkoły elementarne tylko w kilku miejscowościach (Strzemieszycach Wielkich, Gołonogu i Będzinie) posiadały własny lokal. Niekiedy nauka szkolna prowadzona była w budynku ratusza, np. w Czeladzi, czy w domu wikariego bądź w domu organisty, np. w Chruszczobrodzie, Wojkowicach, Ciągowicach czy Siemoni. W wielu sprawozdaniach nie określono, gdzie nauczyciel pracował z dziećmi, co daje prawo do wysunięcia wniosku, że może były to pojedyncze, niezbyt duże izby wynajmowane przez władze miasta lub gminy w prywatnych domach.

Do ocenianych szkół uczęszczała dość zróżnicowana liczba uczniów. Dane na ten temat zestawiono w tabeli 3. Ze względu na brak informacji na ten temat z niektórych szkół można jedynie stwierdzić, że razem do 25 szkół w wyżej wymienionych miejscowościach uczęszczało 1389 uczniów, w tym 772 (56%) chłopców i 617 (44%) dziewcząt. Należy przypuszczać, że do wszystkich szkół dekanatu uczęszczało około 1500 dzieci. Najwięcej, bo ponad 100 uczniów, uczyło się w miejskich szkołach w Czeladzi, Mrzygłodzie i Koziegłowach oraz we wsi Sławków, przy czym w szkołach w Koziegłowach i Sławkowie dominowali chłopcy, bo stanowili oni kolejno 79% i 64% ogółu uczniów. Z kolei w niektórych niewielkich wiejskich szkołach (Cynków, Niwka, Będusz, Siemonia) wśród uczniów przeważały dziewczęta.

W szkołach ówczesnego dekanatu siewierskiego pracowali nauczyciele, którzy legitymowali się stosownym wykształceniem, zgodnym z postanowieniami władz pruskich, Księstwa Warszawskiego oraz Królestwa Polskiego³⁶. Należeli do nich sami mężczyźni: Jakub Kaliciński, Józef Paszkowski, Antoni Różycki, Józef Świerczyński, Tomasz Górecki, Szymon Warwasiński, Kacper Górny, Franciszek Woyciechowski, Jakób Lebiocki, Jacenty Lebczyński, Piotr Sadkowski, Wincenty Głogowski i Andrzej Konieczny.

36 Od nauczycieli wymagano ukończenia stosownego seminarium dla nauczycieli szkół początkowych. W czasach pruskich taka placówka kształcąca nauczycieli także w języku polskim funkcjonowała w Nysie i Opolu. Od 1788 r. do 1833 r. nauczycieli polskich dla potrzeb szkolnictwa elementarnego kształcił Instytut Nauczycielski Szkół Elementarnych w Łowiczu. Zob. E. Witkowska, *Powstanie i rozwój zakładu kształcenia nauczycieli w Łowiczu w XVIII i XIX wieku*, Łódź 1984.

Informacji o tym, skąd pochodzili, kim byli i jaki mieli staż pracy, nie podano. Nie podano też nazwisk nauczycieli pracujących w 16 wymienionych tu placówkach. Warto dodać, że niektórzy z nich także po 1807 r. pracowali w szkołach na tym terenie, np. Jakub Paszkowski w 1812 i 1817 r. pracował w szkole we wsi Strzemieszyce Wielkie³⁷.

Wystawione nauczycielom opinie na temat ich pracy są dość zróżnicowane, od zadawalających do nagannych, z wyraźną przewagą tych pierwszych. Przy ocenie 21 nauczycieli podano, że: „obowiązki swoje dopełniali jak najprzyzwoiciej”; byli „pilni i moralni”, „ich pilność i sprawowanie [było] jak najlepsze”, „pilność i sprawowanie nauczyciela jest chwalebne, jego życie jest moralne, trzeźwe i pobożne”, „pilność i sprawowanie nauczyciela gorliwe, obyczajne i moralne”, „pilność i sprawowanie się nauczyciela dobre”, „nauczyciel pilny”. Przy ocenie dwóch osób zaznaczono, że nauczyciele uczą dzieci „grać na instrumentach”; w innym przypadku przy wystawieniu pozytywnej opinii dodano: „by zachęcić nauczyciela do wytrwałości, a przy tym zachować sprawiedliwość w nagradzaniu”, a w jeszcze innej podano, że chociaż nauczyciel „pilnuje swego obowiązku”, to jednak „nie należy spodziewać się wielkich korzyści [z jego pracy] z powodu szczupłej pensji” i niewypłacania mu ordynarii, oraz że „pilnie sprawowałby obowiązki nauczycielskie, gdyby dzieci chodziły do szkoły”. W tych ostatnich zdaniach zwrócono uwagę na tzw. uciążliwość pracy nauczycielskiej tego terenu, czyli niezwykle wysoką absencję uczniów na zajęciach szkolnych oraz niskie i wypłacane nieregularnie wynagrodzenie. One to bowiem uniemożliwiały nauczycielom wykonywanie powierzonych im obowiązków i realizowanie – mimo ich staranności i sumiennosci – wytyczonych zadań. Te ostatnie przyczyniały się do odchodzenia nauczycieli do pracy w innych miejscowościach, w których w miarę regularnie otrzymywali pensję i dary w naturze. Z tego powodu na ten istotny problem odbioru wynagrodzenia zwrócono uwagę w samym kwestionariuszu wizytacji,

wprowadzając w nim rubrykę: „czy nauczyciel odebrał półroczny przychód?”. Z analizy wypełnionych druków wynika, że na 29 szkół nauczyciele tylko z 12 odebrali przysługujące im wynagrodzenie, w 14 placówkach władze zalegały z wypłaceniem tegoż, w jednej placówce wypłacono nauczycielowi zaledwie połowę pensji, a brak informacji na ten temat dotyczy dwóch szkół.

Wskazane wyżej zjawisko nieposyłania dzieci do szkoły na omawianym terenie było dość powszechne także w latach następnych. Mieszkańców wsi stowarzyszonych w celach szkolnych nie odstraszały nawet nakładane na nich egzekucje i ponoszone w związku z nimi dość wysokie koszty utrzymywania żandarmów, przewyższające niekiedy wysokość wyznaczonej im do zapłacenia rocznej składki szkolnej³⁸.

Wśród prezentowanych opinii znalazły się też dwie zupełnie odmienne – negatywne. Napisano w nich: „pilność i sprawność nauczyciela prawie żadne” – charakteryzując pracę niewymienionej z nazwiska osoby ze wsi Niwka z parafii mrzygłodzkiej, oraz „pilność mierna, obyczajem cokolwiek naganne” – oceniając pracę nauczyciela Warwasińskiego ze wsi Strzemieszycze Wielkie. W obu opiniach widoczna jest ocena pilności i tzw. umiejętności nauczycielskich (oceniono je jako „prawie żadne” oraz „mierne”). Jednak w drugiej opinii negatywnie oceniono też tzw. postawę moralną Warwasińskiego, używając przy tym dość niejednoznacznego określenia „obyczajem cokolwiek naganne”. Wskazana tu ocena pracy Warwasińskiego nie jest odosobniona, bo w innych dokumentach go oceniających umieszczono ocenę zbliżoną do powyższej, także naganną. Co prawda brak właściwych efektów w pracy z dziećmi tłumaczył on niską ich frekwencją w szkole, ale nie tylko ona zaważyła zapewne na tym, że ze strzemieszyczej posady musiał odejść. Co natomiast „niemoralnego” uczynił tenże nauczyciel – nie wiadomo, bo źródła tego nie określają.

Warto podkreślić, że od nauczyciela – zgodnie z założeniami Regulamentu króla pruskiego z 1801 r. i innych

38 Takie egzekucje zastosowano np. wobec mieszkańców wsi Strzemieszycze Wielkie w latach 20. oraz 30. XIX w. Zob. APK, GOS, sygn. 423, k. 49, *Pismo Wójta Gminy Olkuszko-Siewierskiej z 8/20 VI 1836 r. do Komisarza Obwodu Olkuskiego*.

39 AKMK, *Acta Ordinationes Generalis de Scholis in Nova Silesia (1800–1809)*, (b.p.), Druk *Regulamentu* dołączono do dokumentu rękopiśmiennego poświęconego wizytacji szkół dekanatu siewierskiego z 1801 r. Może to świadczyć, że jego przepisy były wykorzystane podczas owej wizytacji, a funkcjonowanie szkół elementarnych na tym terenie dostosowywano także do rozporządzeń tego królewskiego aktu prawnego.

40 APL, LDS, sygn. 410, k. 200–212. Zob. A. Glimos-Nadgórska, *Szkolnictwo Będzina...*, s. 84–85.

postanowień prawnych – wymagano m.in. „być trzeźwym i starać się o życie swoje cnotliwe, sprzeczek i waśni unikać. Zakazano mu jak najsurowiej szynkowanie piwa i wódki, handlu i muzyki po karczmach i weselach”. Nauczyciel miał niejako w pełni oddawać się pracy z dziećmi, sumiennie wykonywać nałożone nań obowiązki, być bogobojnym i dawać swoim postępowaniem dobry przykład uczniom i mieszkańcom całej gromady³⁹. Wymagania moralnego zachowania były więc ważne. Mimo takich wskazań na omawianym obszarze zdarzały się przypadki wysoce nagannego właśnie pod względem moralnym zachowania nauczyciela, 17 stycznia 1835 r. bowiem będziński nauczyciel Jan Ignacy Rykowski przez podejrzenie sobie po pijanemu gardła brzytwą „wystawił się na urągawisko mieszkańców” i dlatego dłużej obowiązków nauczycielskich nie pełnił, a oddany został „pod nadzór policji i miejscowego plebana w celu udzielenia mu właściwych nauk moralnych”⁴⁰.

Dość zróżnicowane są także opinie o postępach uczniów. Napisano w nich, że: w Chruszczobrodzie „uczniowie z nauki żadnej korzyści nie odebrali”; we wsi Wysoka „postępy [są] znaczne w czytaniu, pisaniu, rachunkach i moralności”; a w Sławkowie „korzyść uczniów w czytaniu, pisaniu, rachunkach i w języku łacińskim jest precenna”, a ponadto nauczyciel uczy dzieci „grać na instrumentach, z czego ma powszechną życzliwość i chwałę”. W niektórych opiniach zwrócono uwagę na fakt, że tylko „kilkoro dzieci obojej płci dosyć w czytaniu, w składaniu sylab i nauce chrześcijańskiej postępują”; że większe postępy dostrzec można u uczniów klasy pierwszej, a „pomierny pożytek” widoczny jest u tych, którzy „do posług gospodarskich są odrywani”; że uczniowie „poznawane litery składają, inni zaczynają czytać, drudzy czytają, a niektórzy piszą początkowo” albo dość lakonicznie stwierdzono: „korzyści uczniów ze szkoły w ogólności [są] znaczne” lub „dobre”, jak i „mierne”. W kilku sprawozdaniach zwrócono uwagę na „pomierny pożytek uczniów ze szkoły” z powodu „ciężkiej zimy”,

„odrywania ich od nauki do posług rodzicielskich”, z powodu choroby, a także „nieregularnego uczęszczania ich na naukę”. Co charakterystyczne, pozytywnie ocenione postępy uczniów zapisano zazwyczaj przy wystawieniu nauczycielom dobrych lub w miarę pozytywnych opinii z ich pracy, przy czym niekiedy – jakby dla usprawiedliwienia nieosiągnięcia przez nich założonych efektów – wspomniano o występujących tzw. trudnościach, czyli niskiej frekwencji oraz niewłaściwym stosunku rodziców do szkoły i nauczyciela, pozostających niejako usprawiedliwieniem „braku pożytku uczniów z pracy szkoły”. Dlatego na te właśnie opinie należy spojrzeć dość wnikliwie, mając na uwadze cały splot czynników warunkujących w latach 20. XIX w. funkcjonowanie wiejskich placówek szkolnych.

Podsumowując, można stwierdzić, że w 14 na 17 parafii dekanatu siewierskiego (brak danych z trzech parafii) w roku szkolnym 1822–1823 funkcjonowało 26 szkół elementarnych. Pracowali w nich nauczyciele w różny sposób wywiązujący się z nałożonych nań obowiązków. Ich praca w dużej mierze rzutowała na korzyści, jakie dzieci wynosiły z faktu czteroletniego uczęszczania do nich. Jednak częste odrywanie uczniów przez rodziców od obowiązków szkolnych, brak opału na ogrzewanie pomieszczeń szkoły oraz choroby dzieci powodowały, że nierzadko tylko niektóre z nich zdołały osiąść umiejętności w zakresie nauki czytania, pisania, liczenia oraz religii.

Porównując sprawozdania o pracy szkół z wizytacji z pierwszego półrocza (zimowego) roku szkolnego 1822–1823 (z marca i kwietnia 1823 r.) – stanowiące główny przedmiot rozprawy – z takimi samymi sprawozdaniami, ale niezachowanymi dla wszystkich parafii, czyli sprawozdaniami o pracy szkół z wizytacji z drugiego półrocza (letniego) roku szkolnego 1822–1823 (z czerwca, lipca i sierpnia 1823 r.), można stwierdzić, co następuje:

1. Wiosną i z początkiem lata 1823 r., czyli w drugim półroczu roku 1822–1823, do wskazanych tu szkół

- uczęszczało znacznie mniej uczniów niż wcześniej, czyli w pierwszym półroczu roku 1822–1823 (obejmującym tzw. zimową porę roku), co najczęściej wynikało z nieposyłania dzieci do szkoły przez ich rodziców z powodu tzw. odrywania ich od nauki szkolnej do zajęć gospodarskich. Był to bowiem okres wiosennych i letnich prac polowych. Co charakterystyczne, stan taki miał miejsce we wszystkich wymienionych tzw. miejscowościach szkolnych. Nawet w szkołach, w których na naukę uczęszczało pół roku wcześniej najwięcej dzieci, teraz chodziło ich: w Czeladzi tylko 60 (mniej o 55%), w Koziegłowach – 61 (mniej o 57%), w Sławkowie – 31 (mniej o 80%), a w Mrzygłodzie zaledwie pięcioro uczniów (mniej aż o 95%).
2. Z powodu nieuczęszczania dzieci na naukę szkolną niektóre szkoły w drugim półroczu roku 1822–1823 przestały funkcjonować. Tak było w Siemoni, Markowicach, we Lgocie i we wsi Niwka.
 3. Zwrócono uwagę na pogarszający się stan budynków szkolnych w drugim półroczu tego roku w Gołonogu, Strzemieszycach Małych i Będzinie.
 4. Niektórzy nauczyciele zyskali w drugim półroczu roku szkolnego 1822–1823 lepszą opinię. I tak „pilność i sprawowanie” nauczyciela ze Sławkowa określono jako „dobre i przykładowe”, a nauczyciela z Będzina „jako chwalebne”. Natomiast nie zmieniono oceny pracy Szymona Warwasińskiego ze Strzemieszyc Wielkich, bo stwierdzono, że „pilności i obyczajów [jest on] miernych”. Warto dodać, że Antoni Baunner, wójt Gminy Olkuskó-Siewierskiej, oceniając pracę tegoż rok wcześniej (22 marca 1822 r.), stwierdził: „pilność niewielka, sprawowanie się mierne”.
- Natomiast nazwiska trzech nauczycieli: Wincentego Głogowskiego, uczącego w Sączowie, Franciszka Maycherczyka, uczącego w Koziegłówkach, i Jana Kamyka, uczącego we Lgocie, podano w marcu 1824 r. w sprawozdaniach za pierwsze półrocze roku 1823–1824.

Aneks 1

Dane z raportów z egzaminu szkół
elementarnych dekanatu siewierskiego
za pierwsze półrocze roku szkolnego
1822–1823 (według miejscowości, w których
znajdowały się szkoły)

1. Wieś Niegowonice

1. Nazwa szkoły: Wieś Niegowonice (parafia Niegowonice).

Zamiast wypełnionej tabeli zamieszczono poniższy
list i informację słowną:

Diecezja krakowska, dekanat siewierski, obwód
olkuski, kościół pilicki, parafia Niegowonice,
22 kwietnia 1823 roku

Niżej podpisany raportuje niniejszym przeświet-
nej Władzy Diecezjalnej, że:

– lubo w parafii podpisanego są trzy uorganizo-
wane szkółki elementarne, atoli w żadnej z tych
w półroczu upłynnionym nie chodziły dzieci na
nauki z winy rodziców, przeto podpisany nie
jest w stanie zdać raportu o odbytym egzaminie
szkolnym, gdy tego nie było z kogo czynić.

Łączę winne uszanowanie. Ks. Rysiewicz – ple-
ban Niegowonic

2. Wieś Chruszczobród

Raport z odbytego egzaminu w półroczu 1822–23 szkoły
elementarnej we wsi Chruszczobrodzie w parafii chrusz-
czobrodzkiej.

1. Nazwa szkoły: Wieś Chruszczobród (parafia Chruszczobród).

W domu wikarego szkoła się odbywa z przyczyny, że szkoła w budowie znajduje się.

2. Czy się szkoła regularnie odbywa? W tym półroczu szkoły nie było z przyczyny, że Wielmożny Wójt [zastosował] kasację.

3. Uczniów w półroczu było:

Chłopców: -

Dziewcząt: -

4. Nauczyciel czy odebrał półroczny przychód? Nie odebrał.

5. Pilność i sprawowanie się nauczyciela: Nauczyciel Jakub Kaliciński, któremu wójt gminy miejscowej wypowiedział bez dania racji w dniu 8 października, a rok jego skończył się 23 maja roku zeszłego.

6. Korzyści uczniów ze szkoły w ogólności: Żadnej nie odebrały, że jako wójt gminy zakazał do szkoły chodzić, aby mądrych poddanych we wsi swojej nie miał.

7. Adnotacje: Pomieniony Jakub Kaliciński, zasłużony w wojsku, był przyjęty od domu szkolnego, to jest od Wielmożnego Jana Nepomucena Rogawskiego, byłego wójta gminy Chruszczobród i wielmożnego księdza Bielińskiego, który dopełniając obowiązku swego jak najprzyzwoiciej. Został on oddalony przez wielmożnego Jerzego Rogawskiego, wójta teraźniejszego bezprawnie. Uprasza pomieniony nauczyciel Wysokiego Urzędu o zlitowanie się nad biednym sługą Królestwa Polskiego, łącznie z żoną i dziećmi bez środków [do] życia zostający.

8. Miejsce wystawienia, data, nazwisko osoby sporządzającej raport: Chruszczobród, w dniu 14 IV 1823 r. Ks. Wojciech Bieliński, proboszcz chruszczobrodzki, członek dozoru szkolnego (mpp).

3. Wieś Wysoka

Raport dozoru miejscowego wsi Wysoka z przyległościami w powiecie pilickim względem utrzymania szkoły wiejskiej i ilości uczniów obojga płci.

1. **Nazwa szkoły:** Wieś Wysoka z przyległościami (parafia Chruszczobród).

2. **Czy się szkoła regularnie odbywa?** Regularnie każdego dnia.

3. **Uczniów w półroczu było:**

Chłopców: 22

Dziewcząt: 16

4. **Nauczyciel czy odebrał półroczny przychód?** Odbiera regularnie.

5. **Pilność i sprawowanie się nauczyciela:** Nauczyciel Józef Paszkowski, jak najlepsza.

6. **Korzyści uczniów ze szkoły w ogólności:** Znaczna w czytaniu, pisaniu, rachunkach i moralności.

7. **Adnotacje (Uwagi):** -

8. **Miejsce wystawienia, data, nazwisko osoby sporządzającej raport:** Ks. Wojciech Bieliński, kanonik, proboszcz chruszczobrodzki, członek dozoru szkolnego (daty nie podano).

4. Wieś Tucznobaba

Raport z odbytego w szkole elementarnej egzaminu z półroczna zimowego 1822–1823 we wsi Tucznobaba.

1. **Nazwa szkoły:** Wieś Tucznobaba (w parafii chruszczobrodzkiej).

2. **Czy się szkoła regularnie odbywa?** W tem półroczu tylko połowa dzieci uczyła się w miesiącu listopadzie i grudniu i [nauka] ciągle się odbywa.

3. **Uczniów w półroczu było:**

Chłopców: 15

Dziewcząt: 12

4. **Nauczyciel czy odebrał półroczny przychód?** Ledwie połowę należności odebrał.

5. Pilność i sprawowanie się nauczyciela: Nauczyciel Antoni Różycki. Jak najbardziej spisywał się i dopełniał swoich obowiązków.

6. Korzyści uczniów ze szkoły w ogólności: Początek szkoły został słaby. Teraz wszystkie czytają. Tylko dwoje umie pisać. Jeden z nich początki w pisaniu poczynił.

7. Adnotacje: Co się tyczy uczniów, jak wspomniano, już czytają i sylabizują. Pisania i rachunków nie poznali z przyczyny, że szkoła początkowo jest zrobiona.

8. Miejsce wystawienia, data, nazwisko osoby sporządzającej raport: Tucznobaba, dnia 14 IV 1823 r. Ks. Wojciech Bieliński, proboszcz chruszczobrodzki, członek dozoru szkolnego.

5. Wieś Wojkowice Kościelne

Raport z odbytego egzaminu z półroczna pierwszego 1822–1823 szkoły elementarnej w Wojkowicach Kościelnych.

1. Nazwa szkoły: Wieś Wojkowice Kościelne (parafia Wojkowice Kościelne).

2. Czy się szkoła regularnie odbywa? -

3. Uczniów w półroczu było:

Chłopców: -

Dziewcząt: -

4. Nauczyciel czy odebrał półroczny przychód? -

5. Pilność i sprawowanie się nauczyciela: -

6. Korzyści uczniów ze szkoły w ogólności: -

7. Adnotacje: Szkoółka we wsi rządowej Wojkowice Kościelne nie odbywa się z powodu, iż domu szkolnego ani opału do niej nie ma; wyjąwszy kilkoro dzieci obojej płci, które do domu organisty uczęszczają, i te dosyć w czytaniu, składaniu sylab i nauce chrześcijańskiej postępują.

8. Miejsce wystawienia, data, nazwisko osoby sporządzającej raport: Wojkowice Kościelne, w dniu 8 IV 1823 r. Ks. Stanisław Michalski.

6. Wieś Gołonóg

Raport z odbytego egzaminu z półrocza pierwszego 1822–1823 szkoły elementarnej we wsi Gołonóg.

1. **Nazwa szkoły:** wieś Gołonóg (parafia Gołonóg).

Dom szkolny osobny, w bliskości kościoła.

2. **Czy się szkoła regularnie odbywa?** W tem półroczu szkoła zaczęła się dnia 2 grudnia i ciągiem się odbywa.

3. **Uczniów w półroczu było:**

Chłopców: 38

Dziewcząt: 35

4. **Nauczyciel czy odebrał półroczny przychód?** Odebrał zupełnie.

5. **Pilność i sprawowanie się nauczyciela:** Nauczyciel urodzony (tzn. szlachcic) Józef Świerczyński od miejscowego dozoru jest upoważniony, pilny i moralny.

6. **Korzyści uczniów ze szkoły w ogólności:** Ile w początkowych i nieregularnie uczęszczających do szkoły uczniach dla posług rodzicielskich pomierny pożytek okazuje się.

7. **Adnotacje:** Z półrocznego doświadczenia uczniowie pierwszej klasy okazali się mierni w pisaniu i rachunkach. Uczniowie i uczennice niższych klas w poznawaniu liter i sylabizowaniu i czytaniu nieźle postąpili, nie mniej i w nauce chrześcijańskiej postąpili.

8. **Miejsce wystawienia, data, nazwisko osoby sporządzającej raport:** Gołonóg, dnia 1 miesiąca kwietnia 1823 r. Ks. B. Pawłowski.

7. Wieś Strzemieszycze Małe

Raport z odbytego egzaminu z półrocza pierwszego 1822–1823 szkoły elementarnej we wsi Małe Strzemieszycze.

1. **Nazwa szkoły:** wieś Małe Strzemieszycze (parafia Gołonóg).

Włościański dom niezbyt wygodniejszy i ciemny. Zaś gromada w czasie organizacji deklarowała dom szkolny wystawić; jest to z tą deklaracją za dosyć niestałością.

2. **Czy się szkoła regularnie odbywa?** W tem półroczu szkoła zaczęła się w miesiącu listopadzie.

3. **Uczniów w półroczu było:**

Chłopców: 30

Dziewcząt: 26

4. **Nauczyciel czy odebrał półroczny przychód?** Odebrał zupełnie.

5. **Pilność i sprawowanie się nauczyciela:** Nauczyciel Tomasz Górecki, upoważniony od dozoru miejscowego, pilny i ambitny.

6. **Korzyści uczniów ze szkoły w ogólności:** Ile w początkowych i nieregularnie uczęszczających do szkoły uczniach dla posług rodzicielskich pomierny pożytek okazuje się.

7. **Adnotacje:** Z półrocznego doświadczenia uczniowie pierwszej klasy okazali się mierni w pisaniu i rachunkach. Uczniowie i uczennice niższych klas w poznawaniu liter i sylabizowaniu i czytaniu nieźle postąpili, nie mniej i w nauce chrześcijańskiej postąpili.

8. **Miejsce wystawienia, data, nazwisko osoby sporządzającej raport:** Gołonóg, dnia 1 miesiąca kwietnia 1823 r. Ks. B. Pawłowski (mpp).

8. Wieś Strzemieszyce Wielkie

Raport z odbytego egzaminu półroczu pierwszego roku 1822–1823 szkoły elementarnej we wsi Strzemieszycach Wielkich.

1. **Nazwa [miejsce] szkoły:** wieś Strzemieszyce Wielkie (parafia Gołonóg).

Dom szkolny osobny, w środku wsi.

2. **Czy się szkoła regularnie odbywa?** Regularnie odbywa się.

3. **Uczniów w półroczu było:**

Chłopców: 31

Dziewcząt: 28

4. **Nauczyciel czy odebrał półroczny przychód?** Odebrał zupełnie.

5. **Pilność i sprawowanie się nauczyciela:** Nauczyciel Szymon Warwasiński upoważniony od dozoru miejscowego, pilność mierna, obyczaje cokolwiek naganne.

6. **Korzyści uczniów ze szkoły w ogólności:** Te w początkowych i nieregularnie uczęszczających uczniach do posług gospodarskich pomierny pożytek okazuje się.

7. **Adnotacje:** Z półrocznego doświadczenia uczniowie pierwszej klasy okazali się w pisaniu i w rachunkach w małym postępie. Zaś uczniowie i uczennice niższych klas w poznawaniu liter, w sylabizowaniu i czytaniu bardzo mało postąpili.

8. **Miejsce wystawienia, data, nazwisko osoby sporządzającej raport:** Działo się w Gołonogu, 1 miesiąca kwietnia 1823 r. Ks. B. Pawłowski.

9. Miasto Czeladź

Raport z odbytego egzaminu z półrocza pierwszego 1822–1823 szkoły elementarnej w mieście Czeladzi.

1. **Nazwa szkoły:** miasto Czeladź (parafia Czeladź).

Szkoła odbywa się w ratuszu.

2. **Czy się szkoła regularnie odbywa?** Szkoła ciągiem odbywa się.

3. **Uczniów w półroczu było:**

Chłopców: 54

Dziewcząt: 56

4. **Nauczyciel czy odebrał półroczny przychód?** Od zaczęcia szkoły od 1 stycznia 1823 r. jeszcze pensji należący mu się nie odebrał.

5. **Pilność i sprawowanie się nauczyciela:** Nauczyciel Kasper Górny, upoważniony, pilny i moralny.

6. **Korzyści uczniów ze szkoły w ogólności:** Ile w początkowych i poczynających uczniach pomierny pożytek okazuje się.

7. **Adnotacje:** Z półrocznego doświadczenia uczniowie pierwszej klasy dosyć dobrze okazali się w pisaniu i rachunkach. Uczniowie i uczennice niższych klas w poznawaniu liter i sylabizowaniu i czytaniu nieźle postąpili, nie mniej i w nauce chrześcijańskiej.

8. **Miejsce wystawienia, data, nazwisko osoby sporządzającej raport:** Egierski – burmistrz; ks. J. Krupiński, pleban czeladzki, N. Baranek, ławnik.

10. Wieś Mijaczów

Raport szkoły Elementarnej we wsi Miaczowie będącej, od dozoru szkolnego miejscowego, stosownie do ustalenia Wysokiego Rządu dnia 6 maja 1817 r. z półrocza zimowego 1823 r. przedstawiona.

1. **Miejsce szkoły:** wieś Mijaczów (parafia Mrzygłód).

2. **Czy się szkoła regularnie odbywa?** Odbywa się szkoła codziennie.

3. **Uczniów w półroczu było:**

Chłopców: 14

Dziewcząt: 13

4. **Nauczyciel czy odebrał półroczny przychód?** Podana do wiadomości Wielmożnego Komisarza obwodu olkuskiego prośba od nauczyciela tej szkółki na ręce dozoru przekonywa, że tenże na dziś przychodu nie odebrał.

5. **Pilność i sprawowanie się nauczyciela:** Pilność i akuratne obowiązków swojego dopełnienie pana Franciszka Wojciechowskiego przez wójta wsi w Mrzygłodzie.

6. **Korzyści uczniów ze szkoły w ogólności:** W czytaniu i pisaniu znaczne postępy okazali uczniowie, o czym przekonał się dozór [podczas] odbytego dnia 22 marca popisu. Uczniowie poznają litery i do składania zaczynają.

7. **Adnotacje:** Należałoby na podaniu zachęcić nauczyciela tej szkółki do wytrwałości i przy tym zachować sprawiedliwość, jak kto pracuje, by nadgrodzonym być

ma [osoba pracująca] nad postęпами uczniów. Dozór miejscowy przedstawia Wielmożnemu Komisarzowi Wojewódzkiemu Obwodu Olkuskiego, ażeby wskutek prośby tego polecił nauczycielowi wypłacić pensję i oddać ordynarię.

8. Miejsce wystawienia, data, nazwisko osoby sporządzającej raport: Mrzygłód, dnia 25 marca 1823 r., ks. Tomasz Burza (mpp); Jan Rugawski, wójt gminy; Jacenty Koniec, sołtys xxx; Mateusz Babiarek, radny xxx.

11. Wieś Niwka

Raport szkoły elementarnej wsi Niwka w parafii Mrzygłód, od dozoru szkolnego stosownie do ustalenia Wysokiego Rządu dnia 6 maja 1817 r. z półrocza zimowego 1823 r. przedstawiona.

- 1. Nazwa szkoły:** wieś Niwka (parafia Mrzygłód).
- 2. Czy się szkoła regularnie odbywa?** Całe półrocze nie odbywała się szkoła.
- 3. Uczniów w półroczu było:**
Chłopców: 17
Dziewcząt: 19
- 4. Nauczyciel czy odebrał półroczny przychód?** Nie uczył, a zatem mu się nie należy.
- 5. Pilność i sprawowanie się nauczyciela:** Żadna.
- 6. Korzyści uczniów ze szkoły w ogólności:** Żadna.
- 7. Adnotacje:** Wieś ta dosyć zamożna słynąca jedynie z tego, że szkoła nie istniała. Zaniechali rodzice posyłać dzieci do szkoły i nauczyciela utrzymywać nie chcą. Radzi przeto Wielmożny Komisarz znaglić ich, jak i do samego trybu w utrzymywaniu dla samych dzieci nauczyciela zmówić?
- 8. Miejsce wystawienia, data, nazwisko osoby sporządzającej raport:** Mrzygłód dnia 27 marca 1823 r., ks. Tomasz Burza (mpp), proboszcz parafii Mrzygłód.

⁴¹ W dokumencie zapisano jako „Bendus”.

12. Wieś Będusz⁴¹

Raport szkoły elementarnej wsi Będusz, będącej od dozoru szkolnego miejscowego za zimowe półrocze roku 1823 stosownie do ustalenia Wysokiego Rządu dnia 6 maja 1817 r. złożony.

1. **Nazwa szkoły:** wieś Będusz (parafia Mrzygłód).
2. **Czy się szkoła regularnie odbywa?** Odbywa się codziennie.
3. **Uczniów w półroczu było:**
Chłopców: 27
Dziewcząt: 26
4. **Nauczyciel czy odebrał półroczny przychód?** Zalega nauczycielowi pensja i ordynaria.
5. **Pilność i sprawowanie się nauczyciela:** W.P. Nauczyciel Jakób Lebiocki pilnuje swojego obowiązku.
6. **Korzyści uczniów ze szkoły w ogólności:** Poznawane litery składają, inni zaczynają czytać, drudzy czytają, niektórzy piszą początkowo.
7. **Adnotacje:** Nie można spodziewać się wielkich żadnych korzyści, dopóki chociaż szczupłej pensji i ordynarii nauczyciel regularnie pobierać nie będzie.
8. **Miejsce wystawienia, data, nazwisko osoby sporządzającej raport:** Mrzygłód, dnia 25 marca 1823 r. Ks. Tomasz Burza, proboszcz parafii Mrzygłód; Jan Rogawski, wójt; Szczepan Czarnecki, sołtys xxx, Jan Garczek, radny xxx; Marcin Stwora, radny xxx.

13. Miasto Mrzygłód

Raport szkoły elementarnej miasta Mrzygłód od dozoru szkolnego stosownie do ustalenia Wysokiego Rządu dnia 6 maja 1817 r. z półrocza zimowego 1823 r. przedstawiona.

1. **Nazwa szkoły:** miasto Mrzygłód (parafia Mrzygłód).
2. **Czy się szkoła regularnie odbywa?** Odbywa się codziennie poza tych dni, w których nauczyciel chorował.

3. Uczniów w półroczu było:

Chłopców: 60

Dziewcząt: 48

4. **Nauczyciel czy odebrał półroczny przychód?** Pensja i ordynaria zalega w całości.

5. **Pilność i sprawowanie się nauczyciela:** Wielmożny Pan Jacenty Lebczeński, nauczyciel. Pilnuje swojego obowiązku i jest moralny.

6. **Korzyści uczniów ze szkoły w ogólności:** Z przyczyny choroby nauczyciela w miesiącu marcu, popis uczniów tej szkoły nie jest dopełniony.

7. **Adnotacje:** przeznaczonych do szkoły dzieci jest w liczbie 108, atoli przez okres zimowy ledwie po 20 do szkoły uczęszczało z przyczyny, że rodzice tychże posyłać nie chcą.

8. **Miejsce wystawienia, data, nazwisko osoby sporządzającej raport:** Mrzygłód, dnia 25 marca 1823 r., ks. Tomasz Burza (mpp), proboszcz parafii Mrzygłód.

14. Wieś Sławków

Raport od dozoru szkolnego z półroczu zimowego 1823 r.

1. **Nazwa [miejsce] szkoły:** Sławków (parafia Sławków).

2. **Czy się szkoła regularnie odbywa?** Odbywa.

3. Uczniów w półroczu było:

Chłopców: 104

Dziewcząt: 57

4. **Nauczyciel czy odebrał półroczny przychód?** Odebrał.

5. **Pilność i sprawowanie się nauczyciela:** Pilność i sprawowanie się teraźniejszego nauczyciela jest chwalebne; jego życie jest moralne, trzeźwe i pobożne.

6. **Korzyści uczniów ze szkoły w ogólności:** Korzyści uczniów w czytaniu, pisaniu, w rachunkach i w języku łacińskim jest przecenna.

7. **Adnotacje:** Przydać tu należy, iż tenże nauczyciel W. Pan Piotr Sadkowski nie tylko że pilności dokłada w dawaniu nauk młodzieży, ale nadto uczy grać studentów na instrumentach, z czego ma powszechną życzliwość i chwałę.

⁴² W dokumencie zapisano jako „Poremba”.

8. Miejsce wystawienia, data, nazwisko osoby sporządzającej raport: Sławków, dni 26 marca 1823 r. Ksiądz Franciszek Miernecki, proboszcz sławkowski jako dozór szkolny; Skupiński, członek dozoru szkolnego; Franciszek Sztyller, dozór szkolny (mpp).

15. Wieś Poręba Mrzygłodzka⁴²

Raport z odbytego egzaminu pisemnego, to jest 1822–1823 szkoły elementarnej we wsi Porębie Mrzygłodzkiej.

1. Nazwa szkoły: Poręba Mrzygłodzka (parafia Ciągowice).

2. Czy się szkoła regularnie odbywa? Szkoła zaczęła się w miesiącu grudniu.

3. Uczniów w półroczu było:

Chłopców: 27

Dziewcząt: 21

4. Nauczyciel czy odebrał półroczny przychód? Nie odebrał.

5. Pilność i sprawowanie się nauczyciela: Jest pilny i moralny.

6. Korzyści uczniów ze szkoły w ogólności: Ile w początkach i nieregularnie uczęszczających do szkoły uczniach do posług rodzicielskich [odrywanych] i ciężkiej zimy, pomierny pożytek okazał się.

7. Adnotacje: -

8. Miejsce wystawienia, data, nazwisko osoby sporządzającej raport: Ciągowice, dnia 31 III 1823 r. Ksiądz Piotr Spira, pleban ciągowicki; podpis nieczytelny – zastępca wójta Gminy Poręba Mrzygłodzka.

16. Wieś Rokitno

Raport z odbytego egzaminu z półroczu pierwszego, to jest 1822–18/23 szkoły elementarnej we wsi Rokitnie.

1. Nazwa szkoły: Wieś Rokitno (parafia Ciągowice).

2. Czy się szkoła regularnie odbywa? Regularnie się odbywa.

3. Uczniów w półroczu było:

Chłopców: 18

Dziewcząt: 12

4. **Nauczyciel czy odebrał półroczny przychód?** Nie odebrał.

5. **Pilność i sprawowanie się nauczyciela:** Jest pilny i moralny.

6. **Korzyści uczniów ze szkoły w ogólności:** Ile w początkach i nieregularnie uczęszczających do szkoły uczniach do posług rodzicielskich [odrywanych] i ciężkiej zimy, pomierny pożytek okazał się.

7. **Adnotacje:** -

8. **Miejsce wystawienia, data, nazwisko osoby sporządzającej raport:** Ciągowice, dnia 31 IV 1823 r. Ksiądz Piotr Spira, pleban ciągowicki.

17. Wieś Ciągowice

Raport z odbytego egzaminu z półroczna pierwszego, to jest 1822–1823 szkoły elementarnej we wsi Ciągowice.

1. **Nazwa szkoły:** Wieś Ciągowice (parafia Ciągowice).

Prócz dwóch chłopców, których organista w domu swoim uczył czytać i pisać, w czem dosyć dobry postępek uczynili; reszta dzieci nie chodzi do szkoły. Dlatego też szkoła nie odbywała się, gdyż ani rodzice dzieci swych nie posyłali, ani też domu szkolnego nie ma i nauczycielowi pensji za dwa lata nie wypłacili.

2. **Miejsce wystawienia, data, nazwisko osoby sporządzającej raport (inne rubryki nie wypisane):** Ciągowice, 31 III 1823 r. Ksiądz Piotr Spira, pleban ciągowicki.

18. Wieś Sączów

Raport od dozoru szkolnego parafii Sączów z półroczna zimowego w roku 1823.

1. **Nazwa szkoły:** wieś Sączów (parafia Sączów).

2. **Czy się szkoła regularnie odbywa?** Nie odbywa się.

3. Uczniów w półroczu było:

Chłopców: 2

Dziewcząt: 3

4. Nauczyciel czy odebrał półroczny przychód? Nie odebrał.

5. Pilność i sprawowanie się nauczyciela: Pilnie sprawowałby obowiązki nauczycielskie, gdyby dzieci chodziły do szkoły.

6. Korzyści uczniów ze szkoły w ogólności: Które dzieci chodzą, korzyści służą z nauki.

7. Adnotacje: Szkoła we wsi rządowej Sączów jest teraz wystawioną, lecz włościanie dzieci swoich do szkoły nie posyłają i zapłaty nauczycielowi protokołem z dnia 30 października 1820 roku przeznaczonej, a przez Komisję Województwa Krakowskiego dnia 22 lutego 1821 roku zatwierdzonej oddawać nie chcą i dla tych przyczyn szkoła regularnie nie odbywa się, na co zanesione jest zastraszanie do Wielmożnego Komisarza w obwodzie olkuskim delegowanego dnia 20 lutego roku bieżącego. Lecz reskrypt na takowe zastraszanie dotąd wstrzymanym został.

8. Miejsce wystawienia, data, nazwisko osoby sporządzającej raport: ks. Antoni Lewandowski, pleban Sączowa. Dano w Sączowie, dnia 16 kwietnia Roku Pańskiego 1823; Wincenty Głogowski, nauczyciel.

19. Wieś Siemonia

Raport od dozoru miejscowego z półroczu zimowego roku 1823 z odbytego egzaminu w parafii siemońskiej.

1. Nazwa szkoły: wieś Siemonia (parafia Siemonia).

2. Czy się szkoła regularnie odbywa? Odbywa się regularnie.

3. Uczniów w półroczu było:

Chłopców: 12

Dziewcząt: 17

4. Nauczyciel czy odebrał półroczny przychód? Nie odebrał.

5. **Pilność i sprawowanie się nauczyciela:** Pilny w obowiązku nauczycielstwo.

6. **Korzyści uczniów ze szkoły w ogólności:** Korzystają dzieci z nauki nauczyciela.

7. **Adnotacje:** Pomieszkanie w parafii Siemonia znacznym kosztem reperowane teraźniejszego czasu przez Rząd Narodowy, ale przez osobę prywatną zajęte, dlatego utrzymuje się szkółka w domu plebańskim do organisty należącym, na którą szkółkę organista miejscowy upoważniony przez Rząd Narodowy w roku 1812 dnia 19 kwietnia, nr 2002.

8. **Miejsce wystawienia, data, nazwisko osoby sporządzającej raport:** Dane w Siemoni, dnia 2 kwietnia roku 1823. Ks. Jakub Garbaczyński, administrator parafii Siemonia i zastępca dozoru miejscowego.

20. Miasto Siewierz

Tabela przez dozór miejscowy szkoły elementarnej w mieście Siewierzu stosownie do schematu podanym w „Dzienniku Ustaw” nr 83 roku 1818 z odbytego popisu kursu zimowego 1823 sporządzone.

1. **Nazwa [miejsce] szkoły:** miasto Siewierz (parafia Siewierz).

2. **Czy się szkoła regularnie odbywa?** Odbywa się regularnie.

3. **Uczniów w półroczu było:**

Chłopców: 41

Dziewcząt: 24

4. **Nauczyciel czy odebrał półroczny przychód?** Odebrał półroczny przychód.

5. **Pilność i sprawowanie się nauczyciela:** Gorliwa, obyczajna i moralna.

6. **Korzyści uczniów ze szkoły w ogólności:** Postępek znaczny uczniów w naukach.

7. **Adnotacje:** Nauczyciel posiada talent [do] muzyki; w sprawie nauk po godzinach szkolnych sposobi wybraną młodzież w muzyce i z tym w każde święto w kościele

43 W dokumencie napisano: „Winowo”.

na każde wezwanie nabożeństwa grywa. Podług położonego spisu [jest] dzieci płci męskiej 87, żeńskiej 88, a do szkoły najwięcej najczęściej uczęszczało w ogóle 65. Potrzeba jest przedsięwzięcie troski, aby opieszłych rodziców do regularnego posyłania dzieci spowodować.

8. Miejsce wystawienia, data, nazwisko osoby sporządzającej raport: Siewierz, dnia 16 kwietnia 1823 r. Ks. F. Rzekiowski, proboszcz siewierski; burmistrz Przystański; J. Nawrot, ławnik.

21. Wieś Kozieglówki

Tabela z odbytego egzaminu półrocznego zimowego w szkołach elementarnych we wsiach Kozieglówkach, Markowicach i Lgocie na dzień 15 kwietnia roku 1823.

1. Nazwa szkoły: wieś Kozieglówki z przyległością Rzeniszów (parafia Kozieglówki).

Nie masz domu szkolnego.

2. Czy się szkoła regularnie odbywa? Regularnie, w zimie trwała w półroczu zimowym.

3. Uczniów w półroczu było:

Chłopców: 31

Dziewcząt: 26

4. Nauczyciel czy odebrał półroczny przychód? Nie odebrał z lat dwóch.

5. Pilność i sprawowanie się nauczyciela: Pilny.

6. Korzyści uczniów ze szkoły w ogólności: Dobra.

7. Adnotacje: -

22. Wieś Markowice

Tabela z odbytego egzaminu półrocznego zimowego w szkołach elementarnych we wsiach Kozieglówkach, Markowicach i Lgocie na dzień 15 kwietnia roku 1823.

1. Nazwa szkoły: Markowice z przyległością Winowo⁴³ (parafia Kozieglówki).

2. Czy się szkoła regularnie odbywa? Regularnie trwała.

3. Uczniów w półroczu było:

Chłopców: 25

Dziewcząt: 26

4. Nauczyciel czy odebrał półroczny przychód? Nie odebrał z lat trzech.

5. Pilność i sprawowanie się nauczyciela: Pilny.

6. Korzyści uczniów ze szkoły w ogólności: Dobra.

7. Adnotacje: -

23. Wieś Lgota

Tabela z odbytego egzaminu półrocznego zimowego w szkołach elementarnych we wsiach Koziegłówkach, Markowicach i Lgocie na dzień 15 kwietnia roku 1823.

1. Nazwa szkoły: wieś Lgota (parafia Koziegłówki).

2. Czy się szkoła regularnie odbywa? Regularnie trwała.

3. Uczniów w półroczu było:

Chłopców: 17

Dziewcząt: 11

4. Nauczyciel czy odebrał półroczny przychód? Nie odebrał.

5. Pilność i sprawowanie się nauczyciela: Pilny.

6. Korzyści uczniów ze szkoły w ogólności: Dobra.

7. Adnotacje: -

8. Miejsce wystawienia, data, nazwisko osoby sporządzającej raport: Dano w Koziegłówkach, dnia 15 kwietnia roku 1823; Ks. F. Wieliczko, pleban w Koziegłówkach; ks. Piotr Spira.

24. Miasto Koziegłowy

Koziegłowy, dnia 5 kwietnia 1823 r.

Od dozoru szkolnego miasta Koziegłowy raport

Do Wielmożnego Jego Wysokości Dziekana Siewierskiego

Dozór szkoły elementarnej w mieście Koziegłowach ma honor donieść Jaśnie Wielmożnemu Dziekanowi

o złożonym egzaminie z półrocza zimowego przez uczniów szkoły koziegłowskiej w dniu 21 marca r.b., w którym dała się widzieć dozorowi tak pilność i gorliwość nauczyciela w prowadzeniu uczniów, jak też widoczne ich postępowanie w rachunkach, co do ilości uczniów i korzyści w dawaniu nauk. Wykaz dołączony. Ks. Stanisław Jasiński, [dopiski nieczytelne].

1. **Nazwa szkoły:** miasto Koziegłowy (parafia Koziegłowy).

2. **Czy się szkoła regularnie odbywa?** Regularnie.

3. **Uczniów w półroczu było:**

Chłopców: 89

Dziewcząt: 53

4. **Nauczyciel czy odebrał półroczny przychód?** Odebrał.

5. **Pilność i sprawowanie się nauczyciela:** Pilny i moralny.

6. **Korzyści uczniów ze szkoły w ogólności:** Znaczne.

7. **Adnotacje:** -

8. **Miejsce wystawienia, data, nazwisko osoby sporządzającej raport:** Dano Koziegłowy, 25 marca 1823 r.; ks. Stanisław Jasiński; K.L.W., pierwszy członek dozoru szkoły elementarnej w Koziegłowach; [trzy nieczytelne podpisy].

25. Wieś Gniazdów

Koziegłowy, dnia 26 kwietnia 1823 r.

Od dozoru szkolnego miasta Koziegłowy raport

Do Wielmożnego Jego Wysokości Dziekana Siewierskiego

Podpisany przesyła raport Jego Wysokości Dziekanowi z odbytych egzaminów w szkółkach parafii koziegłowskiej; że zaś mały postęp w naukach – w teraźniejszym zimowym półroczu – z przyczyny ciężkiej zimy jako też krost, gdzie w całej parafii prawie wszystkie dzieci chorowały. Przy tym podpisany dołącza winne uszanowanie. Ks. Augustyn Ławczyński, zastępujący plebana.

1. **Nazwa szkoły:** wieś Gniazdów (parafia Koziegłowy).
2. **Czy się szkoła regularnie odbywa?** Nieregularnie.
3. **Uczniów w półroczu było:**
Chłopców: 28
Dziewcząt: 21
4. **Nauczyciel czy odebrał półroczny przychód?** Odebrał.
5. **Pilność i sprawowanie się nauczyciela:** Pilny i moralny.
6. **Korzyści uczniów ze szkoły w ogólności:** Mierne.
7. **Adnotacje:** -

26. Wieś Cynków

Koziegłowy, dnia 26 kwietnia 1823 r.

Od dozoru szkolnego miasta Koziegłowy raport
Do Wielmożnego Jego Wysokości Dziekana Siewierskiego

Podpisany przesyła raport Jego Wysokości Dziekanowi z odbytych egzaminów w szkołkach parafii koziegłowskiej; że zaś mały postępek w naukach – w teraźniejszym zimowym półroczu – z przyczyny ciężkiej zimy jako też krost, gdzie w całej parafii prawie wszystkie dzieci chorowały. Przy tym podpisany dołącza winne uszanowanie.
Ks. Augustyn Ławczyński, zastępujący plebana.

1. **Nazwa szkoły:** wieś Cynków (parafia Koziegłowy).
2. **Czy się szkoła regularnie odbywa?** Nieregularnie.
3. **Uczniów w półroczu było:**
Chłopców: 23
Dziewcząt: 35
4. **Nauczyciel czy odebrał półroczny przychód?** Odebrał.
5. **Pilność i sprawowanie się nauczyciela:** Pilny i moralny.
6. **Korzyści uczniów ze szkoły w ogólności:** Mierne.
7. **Adnotacje:** -

27. Wieś Rudnik Wielki

Koziegłowy, dnia 26 kwietnia 1823 r.

Od dozoru szkolnego miasta Koziegłowy raport
Do Wielmożnego Jego Wysokości Dziekana Siewierskiego

Podpisany przesyła raport Jego Wysokości Dziekanowi z odbytych egzaminów w szkółkach parafii koziegłowskiej; że zaś mały postępek w naukach – w terażniejszym zimowym półroczu – z przyczyny ciężkiej zimy jako też krost, gdzie w całej parafii prawie wszystkie dzieci chorowały. Przy tym podpisany dołącza winne uszanowanie. Ks. Augustyn Ławczyński, zastępujący plebana.

1. **Nazwa szkoły:** wieś Rudnik Wielki (parafia Koziegłowy).

2. **Czy się szkoła regularnie odbywa?** Nieregularnie.

3. **Uczniów w półroczu było:**

Chłopców: (nie podano)

Dziewcząt: (nie podano)

4. **Nauczyciel czy odebrał półroczny przychód?** Odebrał.

5. **Pilność i sprawowanie się nauczyciela:** Pilny i moralny.

6. **Korzyści uczniów ze szkoły w ogólności:** Mierne.

7. **Adnotacje:** -

28. Wieś Gęzyn⁴⁴

Koziegłowy, dnia 26 kwietnia 1823 r.

Od Dozoru Szkolnego miasta Koziegłowy raport
Do Wielmożnego Jego Wysokości Dziekana Siewierskiego

Podpisany przesyła raport Jego Wysokości Dziekanowi z odbytych egzaminów w szkółkach parafii koziegłowskiej; że zaś mały postępek w naukach – w terażniejszym zimowym półroczu – z przyczyny ciężkiej zimy jako też krost, gdzie w całej parafii prawie wszystkie

dzieci chorowały. Przy tym podpisany dołącza winne uszanowanie. Ks. Augustyn Ławczyński, zastępujący plebana.

1. **Nazwa szkoły:** wieś Genżyn (parafia Koziegłowy).

2. **Czy się szkoła regularnie odbywa?** Nieregularnie.

3. **Uczniów w półroczu było:**

Chłopców: 10

Dziewcząt: 7

4. **Nauczyciel czy odebrał półroczny przychód?** Odebrał.

5. **Pilność i sprawowanie się nauczyciela:** Pilny i moralny.

6. **Korzyści uczniów ze szkoły w ogólności:** Mierne.

7. **Adnotacje:** –

8. **Miejsce wystawienia, data, nazwisko osoby sporządzającej raport:** Dano w Koziegłowach dnia 15 kwietnia 1823 r. Ks. Augustyn Ławczyński, zastępujący plebana; Klerczowski, aktuariusz elementarnej szkoły koziegłowskiej i członek dozoru szkolnego.

29. Miasto Będzin

Będzin, 31 marca 1823 r.

Dozór szkoły parafii Będzin

Do Wielmożnego Księdza Dziekana Dekanatu Siewierskiego

Na dniu 25 bm. odbył się popis uczniów obojej płci w szkole parafialnej będzińskiej znajdującej się w przytomności Dozoru Szkolnego i nie mniej osób zaproszonych. Uczniowie i uczennice w naukach danych znacznie się okazali, zaś J.W. nauczyciel Konieczny gorliwie w naukach uczniom udzielających okazał się. Lista uczniów i uczennic dołączona obok. [Podpis nieczytelny]. Ks. W. Stodulski pleban będziński (mpp); [podpis nieczytelny].

1. **Nazwa szkoły:** miasto Będzin (parafia Będzin)⁴⁵.

Szkoła w środku Rynku.

2. **Czy się szkoła regularnie odbywa?** Regularnie.

45 W sprawozdaniu tym nie podano, że w skład będzińskiego towarzystwa szkolnego wchodziło samo miasto Będzin i pobliskie wsie: Gzichów, Małobądz, Dąbrowa oraz Wańczyków. Dzieci ze wsi Dąbrowa uczęszczały do będzińskiej placówki do połowy XIX w. Zob. APŁ, DSL, sygn. 410, k. 21–23, 70, 57; A. Glimos-Nadgórska, *Szkolnictwo Będzina...*, s. 120; A. Rybak, *Szkolnictwo elementarne...*, s. 277.

3. Uczniów w półroczu było:

Chłopców: 35

Dziewcząt: 21

4. Nauczyciel czy odebrał półroczny przychód? Nie odebrał.

5. Pilność i sprawowanie się nauczyciela: Dobre.

6. Korzyści uczniów ze szkoły w ogólności: Znaczna.

7. Adnotacje: -

8. Miejsce wystawienia, data, nazwisko osoby sporządzającej raport:

Będzin, dnia 27 marca 1823 r. Ks. W. Stodulski, pleban będziński (mpp); [podpis nieczytelny].

Aneks 2

Zestawienie tematyczne danych z egzaminu szkół elementarnych dekanatu siewierskiego za pierwsze półrocze roku szkolnego 1822–1823

Tabela 1. Wizytacja szkół elementarnych w dekanacie siewierskim w pierwszym półroczu roku szkolnego 1822–1823*

Lp.	Data wizytacji	Nazwa		Nazwisko proboszcza wizytującego szkoły
		wsi/miasta	parafii	
1.	22 IV 1823	wieś Niegowonice	Niegowonice	ks. Wojciech Rysiewicz
2.	14 IV 1823	wieś Chruszczobród	Chruszczobród	ks. Wojciech Bieliński
3.	Nie podano	wieś Wysoka	Chruszczobród	ks. Wojciech Bieliński
4.	14 IV 1823	wieś Tucznobaba	Chruszczobród	ks. Wojciech Bieliński
5.	8 IV 1823	wieś Wojkowice	Wojkowice	ks. Stanisław Michalski
6.	1 IV 1823	wieś Golonóg	Golonóg	ks. Benedykt Pawłowski
7.	1 IV 1823	wieś Strzemieszyce Małe	Golonóg	ks. Benedykt Pawłowski
8.	1 IV 1823	wieś Strzemieszyce Wielkie	Golonóg	ks. Benedykt Pawłowski
9.	18 IV 1823	miasto Czeladź	Czeladź	ks. Jakub Krupinski
10.	25 III 1823	wieś Mijaczów	Mrzygłód	ks. Tomasz Burza
11.	27 III 1823	wieś Niwka	Mrzygłód	ks. Tomasz Burza
12.	25 III 1823	wieś Będusz	Mrzygłód	ks. Tomasz Burza
13.	25 III 1823	miasto Mrzygłód	Mrzygłód	ks. Tomasz Burza
14.	26 III 1823	wieś Sławków	Sławków	ks. Franciszek Miernicki
15.	31 III 1823	Poręba Mrzygłodzka	Ciagowice	ks. Piotr Spira
16.	31 III 1823	wieś Rokitno	Ciagowice	ks. Piotr Spira
17.	31 III 1823	wieś Ciagowice	Ciagowice	ks. Piotr Spira
18.	16 IV 1823	wieś Sączów	Sączów	ks. Antoni Lewandowski
19.	2 IV 1823	wieś Siemonia	Siemonia	ks. Jakób Garbaczynski (administrator parafii)
20.	16 IV 1823	miasto Siewierz	Siewierz	ks. Filip Rączkowski
21.	15 IV 1823	wieś Koziegłówni (z Rzenisową)	Koziegłówni	ks. Franciszek Wieliczko
22.	15 IV 1823	wieś Markowice (z Winową)	Koziegłówni	ks. Franciszek Wieliczko
23.	15 IV 1823	wieś Łgota	Koziegłówni	ks. Franciszek Wieliczko

Lp.	Data wizytacji	Nazwa wsi/miasta	Nazwisko proboszcza wizytującego szkoły
		parafia	
24.	25 III 1823	miasto Koziegłowy	ks. Stanisław Jasiński
25.	15 IV 1823	wieś Gniazdów	ks. Augustyn Łowczyński (z-ca proboszcza)
26.	15 IV 1823	wieś Cynków	ks. Augustyn Łowczyński (z-ca proboszcza)
27.	15 IV 1823	wieś Rudnik Wielki	ks. Augustyn Łowczyński (z-ca proboszcza)
28.	15 IV 1823	wieś Gęzyn	ks. Augustyn Łowczyński (z-ca proboszcza)
29.	31 III 1823	miasto Będzin	ks. Wawrzyniec Hahulski

*Informacji o stanie szkół nie podano ze wsi Niwka i Targoszyce.

Źródło: AKMK, *Raporty ze szkółek elementarnych II, b.p. Raporty księży proboszczów z egzaminu szkół elementarnych w dekanacie siewierskim odbytych po pierwszym półroczu roku szkolnego 1822–1823; Elenchus cleri saecularis et regularis dioecesis Cracoviensis [1822] [w:] Ordo Divini Officii juxta Ritum Breviarii et Missalis Romani nec non decreta Sacrae Rituum Congregationis pro anno Christi MDCCCXXII [...] ad usum dioeceseos Cracoviensis descriptus et editus a Joanne Nepomuceno Pysch [...], Varsoviae [1822], s. 103–104.*

Tabela 2. Usytuowanie szkół elementarnych i zakres odbywanej w nich nauki w dekanacie siewierskim w pierwszym półroczu roku szkolnego 1822–1823*

Lp.	Nazwa wsi/miasta	parafia	Miejsce usytuowania szkoły	Informacja o odbywaniu nauki
1.	wieś Niegowonice	Niegowonice	Nie podano	Nauka w trzech szkołach nie odbywa się
2.	wieś Chruszczobród	Chruszczobród	„W domu wikarego, bo szkoła w budowie”	Nie odbywała się w ostatnim półroczu
3.	wieś Wysoka	Chruszczobród	Nie podano	Nauka odbywała się każdego dnia
4.	wieś Tucznobaba	Chruszczobród	Nie podano	Odbywa się regularnie
5.	wieś Wójkowice	Wójkowice	„W domu organisty”	Nie odbywa się regularnie z powodu braku opatu
6.	wieś Gołonóg	Gołonóg	„Dom szkolny oddzielny”	Odbywa się regularnie
7.	wieś Strzemieszyce Małe	Gołonóg	„W domu włościańskim niezbyt wygodnym i ciemnym”	Odbywa się regularnie
8.	wieś Strzemieszyce Wielkie	Gołonóg	„Dom szkolny osobny, w środku wsi”	Odbywa się regularnie

9.	miasto Czelaź	Czelaź	„W ratuszu”	Odbywa się regularnie
10.	wieś Mijaczów	Mrzygłód	Nie podano	Odbywa się regularnie
11.	wieś Niwka	Mrzygłód	Nie podano	Nie odbywa się regularnie
12.	wieś Będusz	Mrzygłód	Nie podano	Odbywa się regularnie
13.	miasto Mrzygłód	Mrzygłód	Nie podano	Odbywa się (oprócz dni choroby nauczyciela)
14.	wieś Sławków	Sławków	Nie podano	Odbywa się regularnie
15.	Poręba Mrzygłodzka	Ciągowice	Nie podano	Odbywa się regularnie
16.	wieś Rokitno	Ciągowice	Nie podano	Odbywa się regularnie
17.	wieś Ciągowice	Ciągowice	„W domu organisty”	Nie odbywa się regularnie
18.	wieś Sączów	Sączów	Nie podano	Nie odbywa się
19.	wieś Siemonia	Siemonia	„W domu plebańskim, bo budynek szkoły zajęty przez prywatną osobę”	Odbywa się regularnie
20.	miasto Siewierz	Siewierz	Nie podano	Odbywa się regularnie
21.	wieś Koziegłówek (z Rzemisową)	Koziegłówek	„Nie ma domu szkolnego” (miejsca szkoły nie podano)	Odbywa się regularnie
22.	wieś Markowice (z Winową)	Koziegłówek	„Nie ma domu szkolnego” (miejsca szkoły nie podano)	Odbywa się regularnie
23.	wieś Lgota	Koziegłówek	„Nie ma domu szkolnego” (miejsca szkoły nie podano)	Odbywa się regularnie
24.	miasto Koziegłowy	Koziegłowy	Nie podano	Odbywa się regularnie
25.	wieś Gniazdów	Koziegłowy	Nie podano	Odbywa się nieregularnie
26.	wieś Cynków	Koziegłowy	Nie podano	Odbywa się nieregularnie
27.	wieś Rudnik Wielki	Koziegłowy	Nie podano	Odbywa się nieregularnie
28.	wieś Gęzyn	Koziegłowy	Nie podano	Odbywa się nieregularnie
29.	miasto Będzin	Będzin	„W środku Rynku”	Odbywa się regularnie

* Informacji o stanie szkół nie podano ze wsi Niwka i Targoszyce.

Źródło: AKMK, *Raporty ze szkółek elementarnych II, b.p. Raporty księży proboszczów z egzaminu szkół elementarnych w dekanacie siewierskim odbytych po pierwszym półroczu roku szkolnego 1822–1823.*

Tabela 3. Uczniowie szkół elementarnych w dekanacie siewierskim w pierwszym półroczu roku szkolnego 1822–1823*

Lp.	Nazwa wsi/miasta	Liczba uczniów	Opinia wizytującego o postępach uczniów		
			Razem	Dziewcząt	
1.	wieś Niegowonice	-	-	„Dzieci nie chodziły na nauki z winy rodziców?”	
2.	wieś Chruszczobród	-	-	„Uczniowie z nauki żadnej korzyści nie odebrały?”	
3.	wieś Wysoka	38	22	16	„Postępy znaczne w czytaniu, pisaniu, rachunkach i moralności?”
4.	wieś Tucznobaba	27	15	12	„Na początku szkoły postępy słabe. Teraz wszystkie dzieci czytają. Tylko dwoje umie pisać. Jeden z nich początki w pisaniu poczynił. Pisania i rachunków nie poznali z przyczyny, że szkoła początkowo jest zrobiona?”
5.	wieś Wojkowice	-	-	-	„Tylko kilkoro dzieci obojej płci dosyć w czytaniu, składaniu sylab i nauce chrześcijańskiej postępują?”
6.	wieś Gołonóg	73	38	35	„Z powodu posług rodzicielskich, pomierny pożytek u uczniów okazuje się. Uczniowie pierwszej klasy okazali się mierni w pisaniu i rachunkach, a uczniowie starszych klas w poznawaniu liter, sylabizowaniu i czytaniu nieźle postąpili, tak samo i w nauce chrześcijańskiej?”
7.	wieś Strzemieszycze Małe	56	30	26	„Z powodu posług rodzicielskich, pomierny pożytek u uczniów okazuje się. Uczniowie pierwszej klasy okazali się mierni w pisaniu i rachunkach, a uczniowie starszych klas w poznawaniu liter i sylabizowaniu i czytaniu nieźle postąpili, tak samo i w nauce chrześcijańskiej?”
8.	wieś Strzemieszycze Wielkie	59	31	28	„Uczniowie do posług gospodarskich odrywani, stąd pomierny pożytek ze szkoły. Uczniowie pierwszej klasy okazali się w pisaniu i w rachunkach w małym postępie, a uczniowie niższych klas w poznawaniu liter, w sylabizowaniu i czytaniu bardzo mało postąpili?”
9.	miasto Czeladź	110	54	56	Uczniowie niższych klas „w poznawaniu liter i sylabizowaniu i czytaniu nieźle postąpili, nie mniej i w nauce chrześcijańskiej?”
10.	wieś Mijaczów	27	14	13	„W czytaniu i pisaniu znaczne postępy okazali uczniowie?”
11.	wieś Niwka	36	17	19	„Nauka całe półrocze nie odbywała się?”
12.	wieś Będusz	53	27	26	Uczniowie „poznawane litery składają, inni zaczynają czytać, drudzy czytają, niektórzy piszą początkowo?”
13.	miasto Mrzygłód	108	60	48	„Popis uczniów nie jest dopiędiony, bo nauczyciel był chory; rodzice posyłać nie chcą dzieci do szkoły?”
14.	wieś Sławków	161	104	57	„Korzystać uczniów w czytaniu, pisaniu, w rachunkach i w języku łacińskim jest przecenna. Nie tylko że pilności dokłada w dawaniu nauk młodzieży, ale nadto uczy grać na instrumentach z czego ma powszechną życzliwość i chwałę?”

15.	Poręba Mirzysłódzka	48	27	21	„W nieregularnie uczęszczających do szkoły uczniach, do posług rodzicielskich [odrywanych] i ciężkiej zimy, pomierny pożytek okazał się.”
16.	wieś Rokitno	30	18	12	„W nieregularnie uczęszczających do szkoły uczniach, do posług rodzicielskich [odrywanych] i ciężkiej zimy, pomierny pożytek okazał się.”
17.	wieś Ciągowice	2	2	-	„Swóch chłopców, organista uczył czytać i pisać, w czym dosyć dobry postępki uczynili; reszta dzieci nie chodzi do szkoły. Dlatego też szkoła nie odbywała się, gdyż rodzice dzieci swych nie posyłali do niej.”
18.	wieś Sączów	5	2	3	„Włosianie dzieci swoich do szkoły nie posyłają i zapłaty nauczycielowi oddawać nie chcą i dla tych przyczyn szkoła regularnie nie odbywa się”; „które dzieci chodzą, korzyści służą im z nauki”.
19.	wieś Siemonia	37	12	17	„Korzystają dzieci z nauki nauczyciela.”
20.	miasto Siewierz	65	41	24	„Postępek znaczny uczniów w naukach.”
21.	wieś Koziegłównki (z Rzenisową)	57	31	26	„Korzyść uczniów ze szkoły w ogólności; dobra.”
22.	wieś Markowice (z Winową)	51	25	26	„Korzyść uczniów ze szkoły w ogólności; dobra.”
23.	wieś Lgota	28	17	11	„Korzyść uczniów ze szkoły w ogólności; dobra.”
24.	miasto Koziegłowy	142	89	53	„Korzyść uczniów znaczna; też widoczne ich postępowanie w rachunkach”.
25.	wieś Gniazdów	49	28	21	„Korzyści uczniów ze szkoły w ogólności; miernie”.
26.	wieś Cynków	54	23	31	„Korzyści uczniów ze szkoły w ogólności; miernie”.
27.	wieś Rudnik Wielki	(nie poda- no)	-	-	„Korzyści uczniów ze szkoły w ogólności; miernie”.
28.	wieś Gęzyn	17	10	7	„Korzyści uczniów ze szkoły w ogólności; miernie”.
29.	miasto Będzin	56	35	21	„Korzyści uczniów ze szkoły w ogólności; znaczne”.

* Informacji o stanie szkół nie podano ze wsi Niwka i Targoszyce.

Źródło: AKMK, *Raporty ze szkółek elementarnych II, b.p. Raporty księży proboszczów z egzaminu szkół elementarnych w dekanacie siewierskim odbytych po pierwszym półroczu roku szkolnego 1822–1823.*

Tabela 4. Nauczyciele szkół elementarnych w dekanacie siewierskim w pierwszym półroczu roku szkolnego 1822–1823*

Ip.	Nazwa wsi/miasta	Imię i nazwisko nauczyciela	Opinia wizytującego o pracy nauczyciela
1.	wieś Niegowonice	Nie podano	Nie pracuje.
2.	wieś Chruszczobród	Jakub Kaliciński	„Dopełniając obowiązku swego jak najprzyzwoiciej, został bezprawnie oddalony od nauki dzieci przez woźta”.
3.	wieś Wysoka	Józef Paszkowski ⁴⁶	„Pilność i sprawowanie jak najlepsze”.
4.	wieś Tucznobaba	Antoni Różycki	„Jak najbardziej spisywał się i dopełniał swoich obowiązków”.
5.	wieś Wojkowice	Nie podano	Nie określono.
6.	wieś Golonóg	Józef Świerczyński	„Nauczyciel pilny i moralny”.
7.	wieś Strzemieszyce Małe	Tomasz Górecki ⁴⁷	„Nauczyciel pilny i moralny”.
8.	wieś Strzemieszyce Wielkie	Szymon Warwasiński	„Nauczyciela pilność mierna, obyczaje cokolwiek naganne”.
9.	miasto Czeladź	Kasper Górny	„Nauczyciel pilny i moralny”.
10.	wieś Mijaczków	Franciszek Wojciechowski	Należy „zachęcić nauczyciela do wytrwałości i przy tym zachować sprawiedliwość jak kto pracuje, by nadgrodzonym być”.
11.	wieś Niwka	Nie podano	„Pilność i sprawność nauczyciela prawie żadne”.
12.	wieś Będusz	Jakób Lebiocki	„Nauczyciel pilnuje swojego obowiązku, ale nie należy spodziewać się wielkich korzyści, dopóki chociaż szczupłej pensji i ordynarii regularnie pobierać nie będzie”.
13.	miasto Mirzygłód	Jacenty Lebczeński	„Pilnuje swojego obowiązku i jest moralny”.
14.	wieś Sławków	Piotr Sadkowski	„Pilność i sprawowanie nauczyciela jest chwalebne; jego życie jest moralne, trzeźwe i pobożne”.
15.	Poręba Mrzygłodzka	Nie podano	„Nauczyciel pilny i moralny jest”.
16.	wieś Rokitno	Nie podano	„Jest pilny i moralny”.
17.	wieś Ciągawice	Nie podano	Nie określono, bo nauczyciel nie uczył dzieci.

18.	wieś Sączów	Wincenty Głogowski	„Pilnie sprawowałby obowiązki nauczycielskie, gdyby dzieci chodzili do szkoły”.
19.	wieś Siemonia	Nie podano	„Pilny w obowiązku nauczycielskim”.
20.	miasto Siewierz	Nie podano	„Pilność i sprawowanie się nauczyciela: gorliwe, obyczajne i moralne. Nauczyciel posiada talent [do] muzyki; po godzinach szkolnych spono- bi wybraną młodzież w muzyce”.
21.	wieś Koziegłównki (z Rzenisową)	Nie podano	„Nauczyciel pilny”.
22.	wieś Markowice (z Winową)	Nie podano	„Nauczyciel pilny”.
23.	wieś Lgota	Nie podano	„Nauczyciel pilny”.
24.	miasto Koziegłowy	Nie podano	„Pilność i gorliwość nauczyciela w prowadzeniu uczniów”.
25.	wieś Gniazdów	Nie podano	„Pilny i moralny”.
26.	wieś Cynków	Nie podano	„Pilny i moralny”.
27.	wieś Rudnik Wielki	Nie podano	„Pilny i moralny”.
28.	wieś Gęzryn	Nie podano	„Pilny i moralny”.
29.	miasto Będzin	Andrzej Konieczny	„Pilność i sprawowanie się nauczyciela: dobre”.

* Informacji o stanie szkół nie podano ze wsi: Nivka i Targoszycze.

Źródło: AKMK, *Raporty ze szkółek elementarnych II*, b.p. *Raporty księży proboszczów z egzaminu szkół elementarnych w dekanacie siewierskim odbytych po pierwszym półroczu roku szkolnego 1822–1823.*

46 Był on wcześniej nauczycielem w szkole we wsi Strzemieszce Wielkie.

47 Według Arkadiusza Rybaka, powołującego się na źródła archiwalne zgromadzone w Łodzi (*idem, Z dziejów oświaty...*, s. 31), miał on na imię Jędrzej, a nie Tomasz.

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA ARCHIWALNE

Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie (AKMK)

Acta Ordinationes Generalis de Scholis in Nova Silesia (1800–1809).

Raporty ze szkółek elementarnych II [I połowa XIX w.].

Archiwum Państwowe w Katowicach (APK)

Gmina Olkusz-Siewierska (GOS).

Archiwum Państwowe w Łodzi [APŁ]

Dyrekcja Szkolna Łódzka (DSL).

ŹRÓDŁA DRUKOWANE

Acta wizytacji dekanatów bytomskiego i pszczyńskiego dokonanej w roku 1598 z polecenia Jerzego kardynała Radziwiłła, biskupa krakowskiego, M. Wojtas (oprac.), Katowice 1938.

Elenchus cleri saecularis et regularis dioecesis Cracoviensis [1822] [w:] *Ordo Divini Officii juxta Ritum Breviarii et Missalis Romani nec non decreta Sacrae Ritum Congregationis pro anno Christi MDCCCXXII [...] ad usum dioeceseos Cracoviensis descriptus et editus a Joanne Nepomuceno Pysch [...],* Varsaviae [1822].

Materiały do dziejów szkolnictwa na Mazowszu, t. 1: *Wypisy z archiwaliów diecezjalnych XIX wieku*, M.M. Grzybowski (oprac.), Warszawa–Łowicz 1995.

Teksty źródłowe do dziejów regionu częstochowskiego, A.J. Zakrzewski (red.), t. 3: *Szkolnictwo elementarne*, J. Związek (oprac.), Częstochowa 1996.

OPRACOWANIA

Abramski J., *Szkolnictwo w Zawierciu i w Zagłębiu Dąbrowskim do 1939 roku*, „Zeszyty Zagłębiowskie Muzeum Zagłębia w Będzinie” 1998, nr 4.

Artymiak A., *Studia nad historią szkolnictwa elementarnego. W obwodach kieleckim i olkuskim województwa krakowskiego (1816–1862)*, Warszawa 1964.

Balcerowski L., *Przyczynki materiałowe do zagadnienia „Historia szkolnictwa w Będzinie sprzed 1918 roku”*, „Zeszyty Zagłębiowskie Muzeum Zagłębia w Będzinie” 1998, nr 4.

Banaszek M., *Szkoły elementarne dla dzieci górników i hutników Zagłębia Dąbrowskiego*, „Studia i Materiały z Dziejów Śląska” 1985, t. 14.

- Będzińska oświata. *Przeszłość i teraźniejszość*, R. Goczoł, J. Rygielski (red.), Będzin 2005.
- Bielecki P., *Krótką historia o Zagłębiu Dąbrowskim*, Sosnowiec 2011.
- Bobkowska W., *Nowe prądy w polskim szkolnictwie ludowym w początku XIX w.*, Kraków 1928.
- Bobkowska W., *Pruska polityka szkolna na ziemiach polskich w latach 1793–1806*, Warszawa 1948.
- Caban W., Szabat B., *Żydzi wobec rządowego szkolnictwa elementarnego Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego w latach 1808–1914* [w:] *Kultura Żydów polskich XIX–XX wieku*, M. Meducka, R. Renz (red.), Kielce 1992.
- Demidowicz T., *Reforma szkolna 1833 roku w Królestwie Polskim*, „Przeгляд Historyczno-Oświatowy” 1989, nr 1.
- Dobrzański J., *Z dziejów walki o szkołę elementarną w Królestwie Polskim w I połowie XIX wieku*, „Studia Pedagogiczne” 1956, nr 3, 206–263.
- Draus J., Terlecki R., *Historia wychowania*, t. 2: *Wiek XIX i XX*, Kraków 2009.
- Gerber R., *Szkolnictwo Królestwa Polskiego w okresie międzypowstaniowym*, Wrocław 1960.
- Glimos-Nadgórska A., *Strzemieszyce Małe* [w:] *Dąbrowa Górnicza. Monografia*, t. 2: *Dzielnice miasta*, A. Rybak, A.J. Wójcik, Z. Woźniczka (red.), Dąbrowa Górnicza 2016.
- Glimos-Nadgórska A., *Strzemieszyce Wielkie w: Dąbrowa Górnicza. Monografia*, t. 2: *Dzielnice miasta*, A. Rybak, A.J. Wójcik, Z. Woźniczka (red.), Dąbrowa Górnicza 2016.
- Glimos-Nadgórska A., *Szkolnictwo Będzina 1795–1918 wraz z tekstami źródłowymi*, Katowice 2012.
- Glimos-Nadgórska A., *Szkolnictwo w czasie zaborów (1795–1918)* [w:] *Będzin 1358–2008*, t. 3: *Od rozbiorów do współczesności*, A. Glimos-Nadgórska (red.), Będzin 2008.
- Glimos-Nadgórska A., *Z dziejów szkolnictwa zagłębiowskiego w XIX wieku – na przykładzie szkoły elementarnej w Strzemieszycach Wielkich*, „Nowe Zagłębie” 2012, nr 5, s. 36–38.
- Glimos-Nadgórska A., *Znaczenie pruskiego Regulamentu dla niższych szkół katolickich z 1801 roku w organizacji i funkcjonowaniu szkolnictwa elementarnego na ziemiach Zagłębia Dąbrowskiego*, „Textus et Studia” 2017, nr 1, s. 81–104.
- Glimos-Nadgórska A., *Źródła do dziejów żydowskiego szkolnictwa początkowego w Będzinie*, „Wieki Stare i Nowe” 2011, t. 3, s. 195–227.
- Grzybowski M., *Szkolnictwo elementarne na Mazowszu północnym na przełomie XVIII i XIX wieku w świetle wizytacji kościelnych (1764–1830)*, Płock 1987.
- Grzywna J., *Szkolnictwo powszechne w Zagłębiu Dąbrowskim w latach 1914–1926*, „Zaranie Śląskie” 1984, nr 1–2, s. 37–55.

- Grzywna J., *Szkolnictwo powszechne w Zagłębiu Dąbrowskim w latach 1932–1939*, „Zaranie Śląskie” 1981, nr 1, s. 44–58.
- Grzywna J., *Szkolnictwo powszechne i oświata pozaszkolna w województwie kieleckim w latach 1918–1939*, Kielce 1984.
- Historia wychowania*, t. 2, Ł. Kurdybacha (red.), Warszawa 1967.
- Historia wychowania. Wiek XX*, t. 1, J. Miąso (red.), Warszawa 1981.
- Ihnatowicz I., *Projekt instrukcji wydawniczej dla źródeł historycznych XIX i początku XX wieku*, „Studia Źródłoznawcze” 1967, nr 7, s. 99–124.
- Jaros J., *Zasięg terytorialny Zagłębia Dąbrowskiego*, „Zaranie Śląskie” 1968, z. 1.
- Jemielity W., *Duchowieństwo katolickie w szkolnictwie elementarnym Królestwa Polskiego*, „Studia Podlaskie” 2001, t. 11, s. 51–72.
- Kantor-Mirski M., *Z przeszłości Zagłębia Dąbrowskiego i okolicy. Szkice monograficzne*, t. 1–2, Sosnowiec 1931–1932.
- Kot S., *Historia wychowania*, t. 2: *Wychowanie nowoczesne. Od połowy wieku XVIII do współczesnej doby*, Warszawa 1996.
- Krajniewski J., *Szkolnictwo parafialne w Będzinie do roku 1795*, „Zeszyty Zagłębiowskie Muzeum Zagłębia w Będzinie” 1998, nr 4.
- Krukowski J., *Oświata i szkolnictwo [w:] Siewierz, Czelandz, Koziegłowy. Studia i materiały z dziejów Siewierza i Księstwa Siewierskiego*, F. Kiryk (red.), Katowice 1994.
- Kucha R., *Oświata elementarna w Królestwie Polskim 1864–1914*, Lublin 1982.
- Kulej G., *Błędów [w:] Dąbrowa Górnicza. Monografia*, t. 2: *Dzielnice miasta*, A. Rybak, A.J. Wójcik, Z. Woźniczka (red.), Dąbrowa Górnicza 2016.
- Kumor B., *Dzieje diecezji krakowskiej do roku 1795*, t. 1, Kraków 1998.
- Kurek J., *Życie religijne, obyczajowe i kulturalne [w:] Będzin 1358–2008*, t. 3: *Od rozbiorów do współczesności*, A. Glimos-Nadgórska (red.), Będzin 2008.
- Kwaśniak W., *Szkolnictwo czeladzkie na przestrzeni wieków*, „Zeszyty Czeladzkie” 1998, nr 5.
- Kwaśniak W., *Z dziejów czeladzkiej oświaty*, Czeladź 1999.
- Lipiec J., *Nauczanie w szkołach elementarnych Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego w latach 1807–1830. (Studia nad Okręgiem Częstochowskim)*, Częstochowa 1993.
- Litak S., *Parafie w Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku. Struktura, funkcje społeczno-religijne i edukacyjne*, Lublin 2004.
- Litak S., *Sieć szkół parafialnych w Rzeczypospolitej w XVI i pierwszej połowie XVII w. Próba podsumowania*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 1996, nr 37, s. 21–35.
- Lusek J., *Z historii szkolnictwa w Sosnowcu [w:] Sosnowiec. Obraz miasta i jego dzieje*, t. 1, A. Barciak, A.J. Jankowski (red.), Sosnowiec 2016.

- Łukaszewicz D., *Szkolnictwo w Prusach Południowych (1793–1806) w okresie reform oświeceniowych*, Poznań–Warszawa 2004.
- Malikowski J., *Gołonóg [w:] Dąbrowa Górnicza. Monografia*, t. 2: *Dzielnice miasta*, A. Rybak, A.J. Wójcik, Z. Woźniczka (red.), Dąbrowa Górnicza 2016.
- Mandziuk J., *Historia Kościoła katolickiego na Śląsku*, t. 3: *Czasy nowożytne*, cz. 1: 1742–1845, Warszawa 2012.
- Miąso J., *Reformy oświatowe w Prusach, Rosji i Austrii i ich wpływ na szkolnictwo na ziemiach polskich w połowie XIX wieku*, „Kwartalnik Pedagogiczny” 1995, nr 3.
- Monografia rocznicowa Szkoły Podstawowej nr 4 im. S. Staszica w Będzinie*, Będzin 1996.
- Możdżeń S.I., *Historia wychowania 1795–1918*, Kielce 2000.
- Nita M., Drabina J., *Czeladź do wybuchu pierwszej wojny światowej [w:] Historia Czeladzi*, t. 1, J. Drabina (red.), Czeladź 2012.
- Nita M., *Zagłębie Dąbrowskie w historiografii. Pojęcie, źródła, stan badań, postulaty badawcze [w:] Zagłębie Dąbrowskie. W poszukiwaniu tożsamości regionalnej*, M. Barański (red.), Katowice 2001, s. 52–71.
- Olczak S.K., *Szkolnictwo parafialne w Wielkopolsce w XVII i XVIII wieku (W świetle wizytacji kościelnych)*, Lublin 1978.
- Olczak S.K., *Udział duchowieństwa diecezji płockiej w szkolnictwie elementarnym w okresie Komisji Edukacji Narodowej i w I połowie XIX stulecia*, „Studia Płockie” 1976, nr 4, s. 55–76.
- Pilarczyk F., *Elementarze polskie od ich XVI-wiecznych początków do II wojny światowej*, Zielona Góra 2003.
- Poznański K., *Osiągnięcia polskich reform szkolnych w XIX wieku*, „Kwartalnik Pedagogiczny” 1995, nr 3, s. 143–171.
- Poznański K., *Walka caratu z polską szkołą po upadku powstania listopadowego*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 2002, nr 1–2, s. 45–52.
- Przemsza-Zieliński J., *Historia Zagłębia Dąbrowskiego*, Sosnowiec 2006.
- Rosińska D., *Dzieje parafii w Gołonogu w latach 1675–1951*, Dąbrowa Górnicza 2008.
- Ruta Z., *Szkolnictwo powszechne w okręgu szkolnym krakowskim 1918–1939*, Wrocław 1980.
- Rybak A., *Szkolnictwo elementarne w Dąbrowie Górniczej [w:] Dąbrowa Górnicza. Monografia*, t. 3: *Dzieje miasta*, cz. 1, A. Rybak, A.J. Wójcik, Z. Woźniczka (red.), Dąbrowa Górnicza 2016.
- Rybak A., *Z dziejów oświaty na terenie Strzemieszyc Małych 1820–2000*, Dąbrowa Górnicza 2002.
- Szaniawski M., *Historia Szkoły Podstawowej nr 5 (dawniej nr 1) w Dąbrowie Górniczej-Strzemieszycach*, „Wiadomości Historyczne” 1999, nr 3.
- Trąba M., *Szkoła Podstawowa nr 2 im. marszałka J. Piłsudskiego w Dąbrowie Górniczej-Strzemieszycach Wielkich*, „Wiadomości Historyczne” 1997, nr 5.

- Wąsicki J., *Ziemie polskie pod zaborem pruskim. Prusy Nowowschodnie (Neuostpreussen) 1795–1806*, Poznań 1963.
- Wąsicki J., *Ziemie polskie pod zaborem pruskim. Prusy Południowe 1793–1806. Studium historycznoprawne*, Wrocław 1957.
- Winiarz A., *Geneza i organizacja dozorów szkolnych w Księstwie Warszawskim (1807–1815)*, „Kwartalnik Pedagogiczny” 1995, nr 3.
- Winiarz A., *Sprawa świeckiego szkolnictwa dla ludności żydowskiej w Księstwie Warszawskim i w Królestwie Polskim (1807–1831)*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 1991, nr 34, s. 31–50.
- Winiarz A., *Szkolnictwo Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego (1807–1831)*, Lublin 2002.
- Witkowska E., *Powstanie i rozwój zakładu kształcenia nauczycieli w Łowiczu w XVIII i XIX wieku*, Łódź 1984.
- Zapart A., *Szkolnictwo parafialne w archidiecezji krakowskiej od XVI do XVIII wieku*, Lublin 1983.
- Związek J., *Nauczanie religii w szkołach elementarnych 1808–1833*, „Częstochowskie Studia Teologiczne” 1993, nr 19–20, s. 387–410.
- Związek J., *Niemieckie dzieci w polskich szkołach elementarnych w regionie częstochowskim (1793–1834)* [w:] *Spółeczność protestancka w ziemi lipskiej w XVIII–XX wieku. Czasy–ludzie–wydarzenia*, Z. Jakubowski (red.), Częstochowa 1996, s. 67–106.
- Żur P., *Z dziejów oświaty w Sosnowcu* [w:] *Sosnowiec. 100 lat dziejów miasta*, J. Walczak (red.), Sosnowiec 2002, s. 434–451.
-